

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Ն Շ Խ Ա Ր Ք

76ր.

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԵՂԻՆԱԿՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ԹԱՐԳ.

ՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ՆԱԽՆԻ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՅ

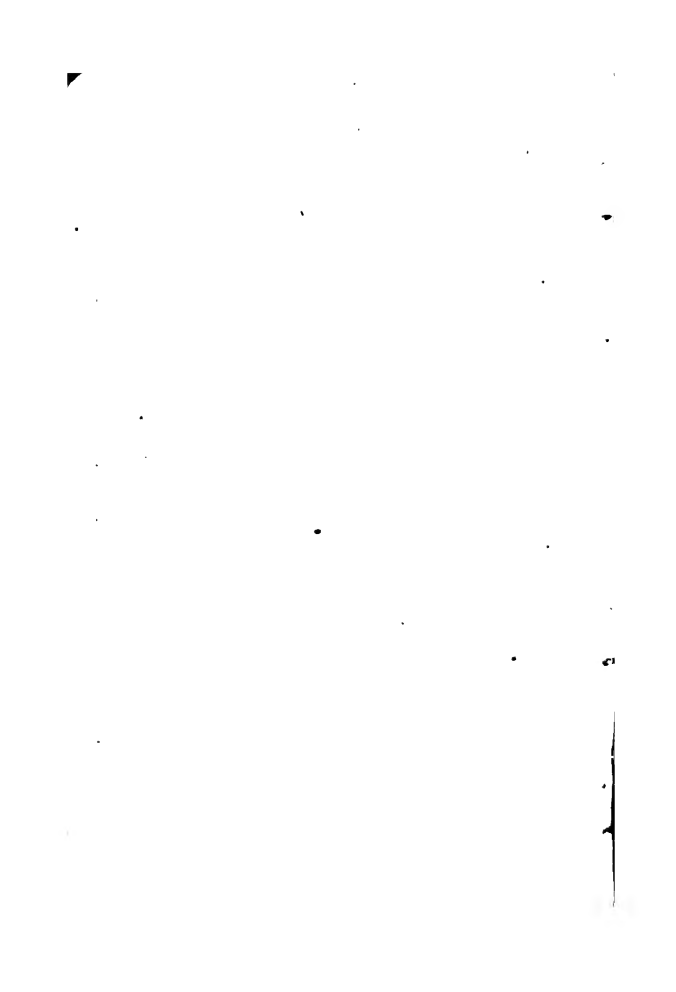

ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՅ
638
Կարգաթիւ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ԶԱԿՈՎԼԵԱՆՑ

-1870-

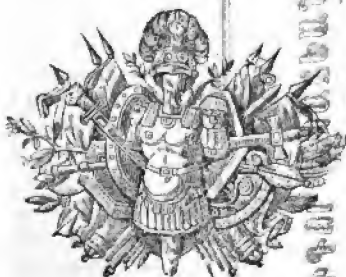

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Թ Ա Թ Ա Ր Ա Յ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՊԱՏՄԶԻ

ՀԱՆԵԱԼ Ի ՁԵՌԱԳԻՐ ՕՐԻՆԱԿԱՅ
ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՋ ԶԱԿՈՎԱԵԱՆՅ

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՋ ԶԱԿՈՎԱԵԱՆՅ

ආර්ථික දර්ශනය

[illegible]

1700

1700

1700

1700

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

ԵՐՄ

- ԳԼ. Ա. Վասն Աջգին Նետացաց Թի աւ.
 տի կամ յորմէ ցեցէ աճեցին եւ
 տիրեցին բազում աշխարհաց եւ
 գաւառաց : 9
- » Բ. Վասն կեցութեան, կրօնից, օրի
 նաց եւ գլխաւորի նոցա : 11
- » Գ. Առաջին դատերաջմ թաթարաց
 ընդ Պարսիկս. ապա ընդ ԱՖ-
 աւանս եւ ընդ Վիրո. եւ դի-
 մագրութիւն եւ Էրկայնակե-
 ցութիւն նոցա : Հոգատակու-
 թիւն Հայոց եւ Վրաց : 15
- » Դ. Ասաց գիսաւոր, ցերստին յարձա-
 կումն թաթարաց, եւ յետս կա-
 ջոն յաւերեցոյ ջաշխարհս եջ-
 ւաճեաչս . եւ բաժանումն աշ-
 խարհաց 'ի գլխաւորսն : 17
- » Ե. Հարկատուութիւն Իշխանացն
 Վրաց եւ Ացուանից . եւ Վա-
 նսկան զարգացեալ Հայոց : 21
- » Զ. Պատերաջմութիւն տէրաժոբ Բա-
 չու. նաւինին 'ի կարեայ բացաբ
 եւ 'ի Հոսոմսի : 25

- ԳԼ . Է . Խորհուրդ եւ հարկատուութիւն
բարեղաշա արքային Հայոց
Հէթմոյ՝ Թաթարաց: 27
- ” Ը . Դարձ եւ Թագաւորութիւն ար-
քայորդւոյն վրաց Դաւթի ՚ի
կաղանաց ջանիւք վարհամայ
հրամանու մեծի Ղանին: 28
- ” Թ . Մահ Չաւրմացունին: Տ . կոստան-
դին կաթուղիկոս Հայոց: Պա-
րոն կոստանդին Թագաւորա-
հայր: Դաւիթ արքայ վրաց
մասնի յիշխանացն իւրոց: Մե-
ռանի վանական վարդապետ: 30
- ” Ժ . Մարախ: Գլխահամար յարեւե-
լոս: Հէթում արքայ Հայոց
գնաց առ Մանկու Ղանն, եւ
մեծարի դատուեց: Եւթն որ-
դիք եւթն Ղանաց: Խուչ ամ-
բարտաւան: Տ . Կոնստանտին
Վանահայր Գեղեթնի վանաց
մարտիրոսանայ: Հիւանդանայ
Խուչ. եղևնուգործութիւնք ՚ի
զատնառն սորա: Թաշորդէ ըն-
խուչ Միգան որդի նորա: 34
- ” ԺԱ . Առումն զացառաւոր եւ գերաւ-
թիւն խոջիփային: Անձնա-
շուր զինի եւ բացաբն Մար-
տիրոսաց: Աջ սուրբ տառքե-
լոց Բարդուղիմէոսի: 39

ԳԼ. ԺԲ. Նստի Ղան Հուշաւուն հր-
րամանաւ Մանկու Ղանին ,
անհնազանդութիւն եւ պատիժ
չորիցն՝ յեւթանց որդւոց եւ-
թն Ղանացն . [կրկին ըմբիշք
եւ քմբշամարտ : 42

” ԺԳ. Պատերազմունք Հուշաւու Ղա-
նին ՚ի վերայ Հաշթայ, Դա-
մասկոսի եւ Եբուսացեմի, եւ
մահ նորա : 49

” ԺԴ. Մահ կոստանդին իշխանի հոր
թագաւորին Հաշոց Հեթմոյ:
Յաշորայե ջՀուշաւուն Աբա-
ցա որդի նորա : Մեռանի Տ.
կոստանդին կաթուղիկոս Հա-
շոց: Յարձակումն փնտուխա-
րայ սուշտանին Եգիպտոսի ՚ի
վերայ Հեթմոյ . գերութիւն
Լեւոնի արքայորդւոյն Հաշ-
ոց . ցաւ եւ փեծութիւն Հեթ-
մոյ ընդ կարուստ որդւոցն : 54

” ԺԵ. Բանագնացութիւն Հեթմոյ
ընդ փնտուխտաբ : Տ. Յա-
կոյք կաթուղիկոս Հաշոց :
Դարձ Լեւոնի ՚ի գերութե-
նեն , ուրախութիւն Հեթմոյ,
հրաժարումն ՚ի թագաւորելոյ,
մենակեցութիւն եւ մահ : Մե-
ռանի եւ Դաւիթ արքայ
վախոց : 62

ԳԼ. ԺԶ. Ամբաստանութիւն շտապու-
դարայ եւ աւերածք, կաշա-
նուորի հրամանաւ Աբաղայ
Ղանին: 65

” ԺԷ. Յաջորդե լեւոն զհայր իւր
հաճութեամբ Աբաղայ Ղա-
նին: Ընթացք լեւոնի առ նեն-
գաւորս յիշխանացն: Յայտ-
նութիւն նշխարաց մեծին Ներ-
սիսի: Վերջ: 66

Յիշատակարան մատենիս: 71

CFHF ✓
EPE
3217

CLIC 99

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Վասն Ազգին Նետոցաց թի ուստի կամ յորմէ
ցեղի աճեցին եւ տիրեցին բազում աշխարհաց
եւ գաւառաց :

Յես ելանելոյ աստուածաստեղծ մարդոյն
Ադամոյ 'ի դրախտէն, և պատուիրելոյ տեառն
Աստուծոյ քրտնաջան աշխատութեամբ ուտել
հաց զամենայն աւսուրս իւր, յաղագո խորման
կնոջն և դաւաճանութեան պեղծ օձին, վասն
մեռանալոյ զգեղեցիկ պատուիրանն Աստուծոյ,
եւ 'ապա յայնմ' հետէ կարօտացաւ բնութիւն
մարդոյն հէշտութեան և մարմնական զբաղման :
Իսկ բանասրկուն աստանոյ վասն չար նախան-
ձօւն իւրոյ՝ հանապաղ ուսուցանէր զմարդիկ
գործել զանարժանս . որպէս կայենի՝ զեղբայ-
րասպանութիւնն, և անօրէն հակայլցն՝ զւորա-
նայն 'ի մեղս և ուտել զմեռելաբան :

Եւ զայս տեսնալ արարիչն բարկացեալ վա-
սրն չար գործոց մարդկանն՝ ջնհեղեղաւ կորոյս
զամենեւեան . պահելով սերմն մարդկութեանս

գերանելի արդարն զՆոյ : Ուստի յետ տան
ծննդոցն Նոյի արդարոյ , ծնաւ հայրն հաւատոյ
որդին Թարայի մեծն Աբրահամ , որ հայր վե-
րամբարձ անուանեցաւ . վասն զի 'ի սմանէ սե-
րեցան բազում ազգք և ազինք , յաղագս օրհ-
նութեանն Աստուծոյ որ ասացաւ նմա , « բազ-
մանալ զաւակի նորա իբրեւ զաստեղս երկնից
և որպէս զաւազ առ ափն ծովու » : Ուստի և
կատարեցաւն իսկ :

Զի յաղատ կնոջն Աբրահամու ծնաւ Իսա-
հակ . և 'ի նմանէ Յեսաւ և Յակովբ . և 'ի Յա-
կովբայ երկստասան նահապետքն . և մեծ
մարգարէն Դաւիթ . ուստի յայտնեցաւ 'ի տա-
նէ և յազգաթուէ Դաւթի Բոնն Աստուած
տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս :

Իսկ յաղախնացն Աբրահամու , որ են ա-
նուանք նոցա միոյն Հաբար և միւսոյն Կեն-
գուրայ . 'ի Կենգուրայ ծնաւ Իմրան , որ են
Պահլաւք . ուստի քաջն Արշակ , և սուրբն Գը-
րիգոր լուսաւորիչն Հայոց . Իսկ 'ի Հաբարայ
Իամայէլ , որ Թարգմանի լուսնն Աստուծոյ ,
ուստի Իամայելացիք : Զոր հրամայեաց Աստ-
ուած Աբրահամու 'ի ծննդեանն Իամայելի տալ
նմա զգարարութիւն երկրի , և առնել զնա
յաղգ մեծ . և ձեռք նորա 'ի վերայ Թշնամեաց
իւրոց , սրով և աղեղամբ առաւելքան զամե-
նայն ազգս աջողեալ :

Իսկ Յեսաւայ յորդւոյն Իսահակոյ ծնան
Յեսաւացիք , որ են Սկիւթացիք սեաւք և
վայրագք և այլադէմք . և 'ի նոցանէ ծնան Բո-

բամիճք և Լեկզիք, որ բնակին 'ի ծակս և 'ի գարանս, և բազում ոճիրս գործեն:

Եւ ասի թէ Եդոմայեցիք այլ 'ի սմա ծնընդոցն եւն, որ են Ֆռանգք: Ուստի և խառնեալք 'ի միմեանս երեք ազգս այս Հագարու, Կենդուրայ և Եսաւայ, և ծնաւ 'ի սոցանէ ծնունդ այլադէմ՝ ազգեցութեամբ չարին, և անուանեցաւ Տաճար. որ ասի սուր և թեթեւ:

Իսկ սուրբն Ներսէս ասէ զսա 'ի մնացորդացն Հագարու՝ խառնեալ ընդ ազգին Գողգայ, որ 'ի Թորգոմայ, որք ունին զՍկիւթիա մասն երկրի. որ սկսանի յԱթլ գետոյ առ Եմաւօն լերամբն՝ ձգեալ մինչեւ 'ի ծովն Կասբից. ուր բնակեալ են ազգք երեսուն և երեք, որ խժական անուամբ կոչին Խուժ և Գուժ. այսինքն ազգք առանձնականս: Եւ գլխաւ որին ամենեցուն ասի Բուշխ:

Եւ յազգացն այնոցիկ միոյն ասի Թուղարք. զոր կարծեմք թէ այս է, որ ասին Թաթարք:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Վասն կեցութեան, կրօնից, օրինաց եւ գլխաւ
ւորի նոցա:

Եւ սրպէս յոմանց 'ի նոցանէ լուսք, ելին 'ի Թուրքաստան աշխարհէն իւրեանց ազգն այն, և մեկնեցան 'ի կողմ ինչ մասին արեւելեայց, և կային անդ աւազակութեամբ. վայրենաբնակք և յոյժ աղքատք զբազում ժամանակս:

ծնական : Եւ սլաշտօն ինչ ոչ սենեին բայց միայն
պատկերս Թաղեայ . զոր տակաւին կրէին ընդ
ինքեանս 'ի պէտս կախարդութեան : Բայց ընդ
արեգակն զարմանային , սրպէս ընդ զօրութիւն
ինչ աստուածային :

Եւ ապա յանկարծակի ուշաբերեալք , յոյժ
նեղեալք 'ի թշուառական և յաղքատ կենացն ,
կոչեցին յօգնութիւն զԱստուած զարարիչն
երկնի և երկրի . և ուխտեցին նմա ուխտ մեծ
կալ 'ի հրամանս նորա :

Որոյ երեւեալ հրեշտակ հրամանաւն Աս-
տուծոյ 'ի կերպարանս սակեփեալ արծուոյ ,
և կոչեալ 'ի ձայն և 'ի բարբառ նոցին լեզուի
զգլխաւորն նոցա , որոյ անունն ասիւր Չան-
կըզ . և նա երթեալ կացեալ հանգէպ արծուա-
կերպ հրեշտակին հեռագոյնս և 'ի բացայտ իւ-
րեւ նետընկէյ մի . և ասլտ արծիւն ըստ նոցա
լեզուին ասաց զամենայն հրամայեալն Աստու-
ծոյ :

Եւ այս է օրէնքն Աստուծոյ , որ եղեալ է
'ի նոսա , զոր անթւանեալ են իւրեանքն Խառն-
առաջին՝ որ սիրեն զմիմեանս . երկրորդ՝ մի
շնալ . մի գօլանալ . մի ոտա վկայել . մի զոք
մատնել . պատուել զծերս և զաղքատս : Եւ
եթէ գտցի 'ի նոսա յայտպիսի մեղանաց , ըս-
պանցին գործողքն մեղացն :

Եւ մինչ զայս ուսոյց հրեշտակն , ապա կո-
չեաց զանուն գլխաւորին Ղայան . որ և ասա-
ցաւ Չանկըզ Ղայան կամ Չանկըզ Խան : Եւ
ասաց հրեշտակն տիրել 'ի վերայ բազում աշ-

խորհոց և գաւառաց . և բաղմանալ նոցա ան-
թիւ և անհամար բաղմութեամբ . որ և եղեւն
իսկ :

Եւ կատարեցաւ ասացեալն 'ի տեառնէ , որ-
պէս 'ի ձեռն մորգտրէին սպառնայր Աստուած
ասելով . թէ « Բաժակ ոսկի է 'ի ձեռին ի-
մում Նաբուգոգոնոսոր , և սւմ կամիմ ,
աբբուցանեմ զնա ո : Այսպէս և այլադէմ աղ-
գըս այս ոչ միայն բաժակ , այլ և միւր դառ-
նութեան հասեալ 'ի վերայ մեր , վասն բազում
և ազգի ազգի մեղաց մերոց . զի զօրհանապաղ
բարկացուցանեմք զտրտիչն Աստուած 'ի գոր-
ծըս մեր : Վասն որոյ զարթոյց զոտս տէր
բարկութեամբ առ 'ի խրատել զմեզ , վասն ոչ
պահելոյ մեք զպատուիրանս նորա :

ԳԼՈՒԽ Գ .

Աւաջին դատերաջմ թաթարաց ընդ Պարսիկս .
ապա ընդ Աջուանս եւ ընդ Վիրս . եւ գիմա-
գրութիւն եւ երկայնակեցութիւն նոցա : Հոգա-
տակութիւն Հաջոց եւ Վրաց :

Իսկ յորժամ իմացան այլադէմ ազգն այն ,
թէ կամք է Աստուծոյ տիրել մեզ 'ի վերայ
երկրի . ապա այնուհետեւ զօրաժողով լեալ ,
գնացին 'ի վերայ Պարսկաց , և առին 'ի նոցանէ
փոքր քաղաք մի : Եւ Պարսիկքն զօրացեալ ա-
ռին դարձեալ զիւրեանցն և զնոցայն :

Եւ ապա դարձեալ ձայն ձգեցին յազգն

իւրեանց ուր եւ կային բնակեալ ազգն ետողոց,
եւ այլ եւս գարծեալ յարձակեցան 'ի վերայ
Պարսից եւ յաղթեցին նոցա, եւ առին զքաղաք
եւ զամենայն ինչս նոցա :

Եւ 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ գարծեալ հը-
րաման առին 'ի Ղանէն իւրեանց, որ կոչեցաւ
Չանկրդ Ղան. եւ յարձակեցան 'ի վերայ աշ-
խարհին Աղուանից եւ Վրաց :

Եւ զայս լուեալ Թագաւորն Վրաց զհամ-
բաւ գալոյ Տաթարին, եւ ընդդէմ՝ նոցա վաց-
սուն հազար հեծերով 'ի գաւառ մեծ, որ կոչի
Կոտման. որ կայ առաջի տերունական բերդին:
Եւ յորժամ խմբեցաւ պատերազմն, յայն ժա-
մէն ազգեցութեամբն աստանայի՝ որ հակառակ
է նա ճշմարտութեան տէրն Մանասադումնց Հա-
միգաւայ, անուն՝ յազսպս քինու ինչ ջլատեաց
զձին Աթաբակ Իւվանէի. զի յայնմ ժամանա-
կի մեռեալ էր Թագաւորն Վրաց Լաշէն. եւ
մնացեալ էր սմա որդի մի Դաւիթ անուն եւ
գուտոր մի Ուռուզուքան անուն. եւ անկեալ
էր Դաւիթն 'ի ձեռս Հոռոմնց Սուլտանին, եւ
կայր 'ի բանտի. եւ քոր նորա Ուռուզուքան
ունէր զԹագաւորութիւնն վերակացութեամբ
Իւվանէի. որոյ Աթաբակ անուանեցաւ :

Իսկ յորժամ եհաս համբաւ գալոյ Տաթա-
րին ըստ վերագոյն ասացելոցդ, յայնժամ առ-
եալ Իւվանէ զհեծեալ Թագաւորութին Վրաց,
եւ եկն 'ի Գագ՝ առ մեծ եւ իմաստուն իշխանն
Վարհամ, որդի Պու Չաքարէի. եւ առեալ
զնա զօրք իւրովք գնաց ընդդէմ Տաթարին :

Եւ առեալ կորովի և մեծ իշխանն Վարհամ զաջոյ Թեւն , և իւզանէ զձախոյ , և յորժամ յարձակեցան 'ի միմեանս այս ոռնիրս գործեցաւ (որ գրեցաւ) 'ի ձեռն անիծելոյն Համի-դաւլայ :

Իսկ յորժամ ետես ազգն Նետողաց այսպիսի երկպառակութիւն 'ի նոսա , յայնժամ զօրացեալ յարձակեցան 'ի վերայ Վրաց հեծելոյն , և յանխնայ կոտորեցին զնոսա :

Իսկ մեծ իշխանն Վարհամ տէրն Գաղայ առեալ զաջոյ Թեւն՝ մինչեւ յերեկոյն գնաց կոտորելով զՏաթարն յանխնայ յարձակմամբ . մինչեւ առ հասարակ լցաւ դաշտն Սաքամոյ կոտորեալ Տաթարով : Եւ ինքն Վարհամ իշխանն Գաղայ լուաւ զկոտորումն Թադաւորութեանն . յայն ժամն մեծապէս տրտմեալ և Թողեալ զգործ պատերազմին , դարձաւ յամուրս բերդին իւրոյ որ կոչի Քարհերձ : Եւ այս եղև 'ի Թուականութեանն Հայոց վեց հարիւր փացսուն և երեք :

Եւ յետ երկց ամաց անցանելոյ դարձեալ էին Տաթարն , և էառ զԳանձակ շահաստան , և յանխնայ կոտորեաց և գերեաց , և դարձաւ յերկիրն իւր բազում աւարաւ և գանձիւք :

Իսկ եթէ զինչ նմանութիւն ունէր առաջին Տաթարն , ասասցուք և զայն եւս : Զի ոչ էին իբրեւ զմարդ առաջինքն , որ էկին 'ի վերին երկիրն . այլ էին ահագինք տեսողաց և անպատմելիք . զի գլուխն մեծ էր իբրեւ զգոմիշու . աչքերն ննջ իբրեւ զձագու . քիթն կարճ :

իբրեւ զկատուի . գուննն՝ մռսւնջ իբրեւ զշան .
մէջքն՝ բարակ զինչ մըջման . ոտներն՝ կարճ
ղերթ խողի . մօրուս բնաւ խոկ չունէին . տաւ-
լաթ ունէին զառիւծու . ձայնն ճշող զերդ ար-
ծուի . ուր չպատմէր , անդ գտանէր : Ամնայ-
քն իւրեանց ունէին գգականի տուլուլի վե-
րանայի : Ծածկեալ շարագուրով փրպակի . երե-
որն լայն պեւեքի սպանմամբ գեղով ծեփէին .
իժի նման ծնանէին , և գայլոյ պէս կերակրէին
Մահն 'ի նստա խկի չերեւիւր . վտան այն՝ որ
երեք հարիւր տարի ապրէին . այս ցեղ էին ա-
ռաջինքն որ եկին յաշխարհն վերին . և հաց ա-
մենեւին չուտէին :

Դարձեալ այլ եւս հրաման առեալ 'ի Ղա-
նէն , և եկին երեք գլխաւորք 'ի վերայ Աշ-
ուանից և Արաց , և առին բազում քաղաքս
և բերդս , և էին անուանք նոցա միոյն Չա-
ւրման , երկրորդին՝ Բենալ , երրորդին՝ Մու-
լար . և եդեալ 'ի վերայ բերդերացն հիսար
անհամար հեծելովք . և առին զառաջինն Ըզ-
Շամբաւր հուպ առ Գանձակ . որ յառաջ ա-
ռեալ էին . առին զՍագամ , զՔարհերձ , զՏե-
րեւեն . զմեծ գլեկն թագաւորանիստ . զԳարդ-
ման , զԵրբեւանքն , զՄծբնայ բերդ : Առին և
գործով զամուր քղեակն զՏաւուշ , որ էր աթոռ
Սուլտանի . առին զտէրուհականն և զնոր բեր-
դն . առին և զՔարն(1) մեծ վարդապետին բա-

(1) Այն՝ յորում նստէր և առաջանէր , որ խոյր
և էկեղեցի մի զարդարեալ : Կիրակոս .

զուժ՝ ընչիւք 'ի լի . և տարան զինքն զքիառաւոր վարդապետն մեր վանական՝ ծառայ աշակերտօքն իւրովք : Իսկ երկիրն ամեն 'ի միապին ցաւակից լեալ , և տուն բազում գանձս և ոսկիս , և գնեցին զվարդապետն իւրեանց աշակերտօքն :

Յետ այսորիկ յորժամ իմացան իմաստուն իշխանքն Հայոց և Վրաց , թէ Աստուած է տուեալ զօրութիւն և յաղթութիւննոցա առնուլ զաշխարհս մեր , ապա գործ և սէր կապեալ , գնացին 'ի հնազանդութիւն Տաթարին , և խոստացան տալ հարկս այսինքն մալ և թաղար , և ինքեանք հեծելով գնալ ընդ նոսա սր և տանիցին . և հաւանեալ Տաթարին թողին զկոտորումն և զաւերումն աշխարհին . և ինքեանք դարձան 'ի տեղիս իւրեանց յերկիրն Մուղանայ : Բայց թողին գլխաւոր մի Ղարա Բուղայ անուն , քակել զամենայն սմաբս երկրին զոր առեալ էին . զոր և քակեցին 'ի հիմանց զանառիկ բերդսն զչինեալսն 'ի Տաճկաց բազում ծախիւք : Եւ այո այսպէս գործեցաւ :

ԳԼՈՒԽ Դ .

Աստգ գիսաւոր , քերասին յորժակումս թաթարաց , եւ յետս կոչն յաւերեդոյ ջաշխարհս նուաճեալս . եւ բոժանումս աշխարհաց 'ի գլխաւորսն :

Յաւուրս յայսոսիկ երեւեցաւ աստղ մի գիսաւոր աւուրք ինչ . և դարձեալ ծածկեցաւ :

Նոյն և 'ի յայտ աւուրքս խաւարեցաւ արեգա-
կըն 'ի վեց ժամէ աւուրն մինչեւ ջինն ժամն :

Իսկ երեք գլխաւորքն որ ասացաւ առին
գաշխարհն Վրաց և Աղուանից, և դարձան յեր-
կիրն Մուղանայ, որ միշտ կանաչ լինի խոտն
ամառն և ձմեռն վասն պարարտութեան երկ-
րին և քաղցրութեան օդոյն . և անդ կացեալ
աւուրս ինչ, դարձեալ այլ եւս խորհեցան
գալ 'ի վերայ քոիստանէից, առ ոչինչ ունելով
և համարելով զկոտորումն և զգերումն քրիս-
տոնէից յաշխարհէն Վրաց և Աղուանից, ըն-
դ և զԱնուանի քարն Շմեղայ առին . և բիւրք
բիւրուց կոտորեցին 'ի նմա . որ և թիւ ոչ գոյր
կոտորելոցն . և զտղայոն գերեցին յամենայն
աշխարհէն անթիւ բազմութեամբ : Եւ ոյսու
ուչ յադեցան . այլ դարձեալ խորհեցան գալ 'ի
վերայ երկրին, և առհասարակ կոտորել զամե-
նայն երկիրն :

Իսկ նախախնամութիւնն ամենակալին Աս-
տուծոյ ոչ առնէ անտես զյուսացեալսն առ-
նա . զի անարժան խորհուրդս նոցա և զանի-
րաւ խափանեաց, և զերկից գլխաւորացն՝ որ
ասացաւ, զերկուսն սատակեաց :

Եւ թէ զի՞նչ խորհեցան, ասացուք սա-
կաւիկ : Երեկոյն արարին խուռուկթայ, որ առի
ժողով, և խորհեցան կրկին եւս դառնալ 'ի
վերայ կալեալ երկրին, և առհասարակ կոտո-
րել . և զայս ոչ երեքն միաբան խորհեցան . այլ
և երկուքն : Իսկ Չաւրմանն բարի խորհրդով
ասէր 'ի հրամանէ նախախնամութեանն Աստու-

ծոյ , բաւական լինել զաւերումն և զկոտորումն աշխարհի , ասելով թէ չէն մնան ասէ , զերկիր վաստակեն , եւ զկէսն մեզ տան զապրանացն զայգւոյ և զարտոյ , և կիսովն ինքեանք ապրին :

Եւ մինչ 'ի յայս խորհուրդս էին , օրն երեկոյացաւ և խառնութայն խափանեցաւ և 'ի քուն մտանէին . և մինչ լուսացաւ , տեսին զերկաւս գլխաւորսն մեռեալ , որք զշարուն խորհեցան . և միւսն էր կենդանի , որ զշինութիւն և զխաղաղութիւն երկրին կամեցաւ . որոյ առումնն էր Չաւրման :

Եւ ապա ելեալ Չաւրմանն վկայիւք բանիս , գնաց առ մեծ գլխաւորն իւրեանց Չանկըզ Ղանն . և սլաոմեաց զամենայն խորհեալն զիւրն և զերկուց գլխաւորայն , զնոցա ստաականն և զիւր կենդանի մնալն 'ի միում գիշերի :

Իսկ Ղայանն իբրեւ լուաւ , զարմացեալ ասաց ցՉաւրմանն . այն զինչ երկու գլխաւորքն խորհեցան , չէր հաճոյ Աստուծոյ . վասն այն յանկարծամահ եղեն : Իսկ դու վասն բարի խորհրդոց քոց ոչ մեռար . զի Աստուծոյ կամք է առնուլ զերկիր և 'ի շինութիւն պահել , և դնել ասախ կալ ընդ հրամանաւ մեր , և տալ մեզ տղղու և մալ և թաղար և զփշուր : Իսկ զայնոսիկ որ ոչ հնազանդին հրամանաց մեր և ոչ տան մեզ հարկ , զայնոսիկ սպանանել և բզտեղին քակել : Ի՞ր այլքն որ լսեն և տեսանի , յեն , երկիցեն և ոչ արասցեն այնպէս :

Եւ զայս ասացեալ Ղայանն ապա հրամայեաց Չաւրմանին գնալ և պահել զութան իւր

զոր խորհեցաւ և ապրեցաւ 'ի մահուանէ : Եւ ետ զբարեմիտ կինն իւր զԱյթանա խաթունն Չաւրմանի : և անուանեաց զնա Չաւրմաղան : Իսկ Չաւրմաղան առեալ զբարեպէր և զշնորհաւոր կինն Չանկըզ խանին զԱյթանա խաթունն , եկն նստաւ 'ի Մուղան , որ է ձմերոց Տաթարին հանգերձ հարիւր և տասն գլխաւորօք :

Եւ ապա արարին խուռութայ և ժողով մեծ հրամանաւ Չաւրմաղանին , և բաժանեցին զերկիրս 'ի միմեանց վերայ հարիւր և տասն գլխաւորօք : Արարեալ ընդ երեք մասն զաշխարհս , բաժին մի գնացին ընդ հիւսիսոյ կողմն , և բաժին մի ընդ հարաւ , և բաժին մի ընդ մէջ երկրի , որ այժմ ունին դեռ եւս :

Իսկ անուանք գլխաւորացն որ 'ի մէջ երկիրքս մնացին , են այսոքիկ . Ասութու նուինն , որ էր ոսկր Ղանին . Չաղատայն որ Ղան կոչեցաւ , և յետոյ Սանիթայ . միւս այլ փոքր Չաղատայ . Բաշու նուինն , որ դրին գլոյն ամենայն զօրացն , Ասար նուինն . Խութթու նուինն . Թութտու նուինն . Ագաւթայ նուինն . Խոջայ նուինն . Խուռու մէկ նուինն . Խունան նուինն . Թեհալ նուինն : Անգուրագ նուինն :

Նոյնպէս և այս երեքտասան գլխաւորքս բաժանեցին 'ի միմեանց վերայ զերկիրն Վրաց և Աղուանից լեռնով և դաշտով . և զմեծ տուն Չաւրմաղանին բերին 'ի Կանձակ շահաւան . որ զառաջինն աւերեալ և յետոյ այլ շինեցաւ :

ԳԼՈՒԽ Ե .

Հարկատուութիւն իշխանացն Վրաց եւ Աթւանից . եւ վանական քարդաղեոս Հայոց :

Իսկ մեծ եւ անհարկ իշխանքն Վրաց եւ Աթւանից եղեն ընդ հարկաւ նոցա՝ որ կամաւ եւ որ ակամայ . եւ տային անխափան զամենայն սահմանեալ հարկան . զոր յառաջագոյն գրեցաք . եւ ինքեանք ըստ սւժոյ եւ ըստ կարողութեան իւրեանց հեծելովք գնային ընդ նոսա՝ ի խալան . եւ առնուին զսչ հնուզանդեալ քաղաքս եւ զբերդս աւերելով եւ գերելով . եւ կոտորելով անխնայ զարս եւ զկանայս զքահանայս . եւ զկրօնասւորս . գերելով զսարկաւազ ուննն ի ծառայութիւն իւրեանց . կողոպտելով զեկեղեցիս քրիստոնէից տներկեղաքաւ . եւ զպատուական նշխարս սրբոց եւ զխաչս եւ զգիրքս մերկացուցեալ ի զարդուց . առ ոչինչ համարեսլ ձգէին ընդ վայր . Եւ արդ՝ զսր աղէտ եւ զպատահումն ժամանակիս գրեցից . զբաժանումն մըն հարց եւ մարց ի յորդուոցն . թէ զսիրելեաց եւ զմերձաւոր ընտանեաց զխափանսւմն սիրոյն . զլրեամց տալական ընչիցն . առնուին . թէ զգեղեցիկ ասպարանոցն ի հրոյ ծախումն . զմանկսոյն ի գիրկս մարցն գեն ունն . թէ զգեղեցիկ եւ զխափկանունդ երիտասարդաց եւ ըզկուսից բոկ եւ մերկ գերսւմն :

Վայ տնցաւորիս . կարծեմ թէ ամենայնն

յիմոց պարտեացն հանդիպեցաւ . զոր տէրն և արարիչն մեր . այն որ ներող է և երկայնամիտ այց արատցէ հօտի իւրոյ , զոր դնեաց պատը-ւական արեամբն իւրով :

Յայսմ 'ի նեղ և 'ի դառն ժամանակիս փայ-լէր իբրեւ զարեգակն սուրբ հոգի վարդապե-տըն մեր վանական յերկիրն արեւելեան , երկ-րորդ արեւելք անուանեալ . լի լուսով և անհաս դիտութեամբ ամենիմաստ Հոգւոյն որբոյ . զոր և բազում երկամբք ! և աշխատութեամբ ձրի բաշ-խէր զկերակուրն հոգեւոր , այսինքն զբան վար-դապետութեան Հոգւոյն , նմանեալ երկնաւոր վարդապետին Քրիստոսի հեղութեամբ և խո-նարհութեամբ , լուսութեամբ և երկայնմտու-թեամբ : Սիրող որբոյ և սրբութեանց խաչի և եկեղեցւոյ , ժամասեղեաց և ժամարարաց , բահանայից և կրօնաւորաց : Առ մեծամեծան՝ ահարկու , առ աղքատսն և կարօտեալսն՝ քաղ-ցրո , առ մեղուցեալսն՝ անխակալ , դնելով ըզ-դեղ սաղտշխարութեանն թեթեւագոյնս , որ-պէս զէ կարող լինիցին տանել զլուծ սալաշխա-րութեանն , և վերստին նորոգել հոգւով եւ մարմնով , և կալ հաստատուն 'ի հաւատս ճշ-մարիտս , փառաբանիչս և երկրպագուս ամե-նասուրբ Երրորդութեանն :

Նշանպէս և գովելի աշակերտքն իւր վար-դան և Վիւրակաս , Առաքեալն և Յովսեփ խա-չանման բաժանեալ զաշխարհն արեւելից լու-սաւորեցին կենարար վարդապետութեամբ Հո-գւոյն որբոյ : Այլ և բազում որդիս 'ի փառս

ածին ձրի բաշխելով զտիրական և զխաչանիշ
բաւաղանն նմանեալ փառաւոր վարդապետին
իւրեանց , կատարելով զտեառն հրամանն թէ
“ Ձրի առիք և ձրի տուք ” . զոր և զկեանս նո-
ցա տացէ Եկեղեցւոյ իւրոյ Գրիստոս Աստուած
ընդ երկայն ժամանակս . ամէն :

ԳԼՈՒԽ Զ .

Պատերազմունք եւ աւերածք Բաշու նուինին
'ի Կարնոյ թացաք եւ 'ի Հոռոմսք :

1236
Ի վեց հարիւր յութսուն և ութ թուին
Հայոց զօրաժողով լեալ Բաշու նուինն գլխաւո-
րն Տաթարին , եկն 'ի վերայ Կարնոյ քաղաքի
անթիւ բազմութեամբ . և ածեալ 'ի հեռաբ
զամիսս երկու , առին . և յանխնայ կոտորեցին
և աւերեցին զքարելի և զգեղեցիկ քաղաքն :
Նոյնպէս և զվանորայս երկրին և զհրաշալի ե-
կեղեցիոն անմարդութեակ արարին գերելով և
աւերելով : Որոյ Հայոց և Վրաց իշխանքն
առեալ բազում գրեանս տօնական և մարտի-
րողէք , առաքեալ և ընթերցուած , գործք և
սակեգիր աւետարանք աննման փարթամութիւն
զարդարած 'ի շինութիւն և զարդ որդւոց նոր
Սիօնի , ուստի առեալ տարան յաշխարհն ա-
րեւելից , և լցուցին զվանորայս ամենայն զաւ-
գուք Եկեղեցւոյ : Եւ 'ի վերայ այսր ամենայ-
նի զկնի միոյ ամի անցանելոյ , դարձեալ այլ
եւս զօրաժողով եղեն աղքն Նեառզայ հանա-

դերձ Հայոց և Վրաց իշխանօքն , և եկին 'ի վերայ աշխարհին Հոռոմոց անթիւ բազմու-
թեամբ :

Եւ գլխաւորն զօրուն Բաշու նուինն յա-
ջողեալ էր 'ի գործ պատերազմի . ուր և հան-
դիպէր ընդդէմանալեացն իւրեանց , բազում
յաղթութիւնս առնէր . բայց պատճառ յաղ-
թութեանն էին Հայոց և Վրաց իշխանքն , որ
լինէին երեսք զուաջինն , և ուժգին բախե-
լով 'ի թշնամիս յարձակէին . և ապա զինի նո-
ցա հաթարն նետիւ և ալեղամբ :

Իսկ յորժամ մտին յերկիրն Հոռոմոց ե-
լաւ ընդդէմնոցա Խիաթադին ուսլտանն հար-
իւր հաղարօք . և վաթսուն հաղարօք , և էր
որդին մեծին Շալուէի առ Սուլտանն 'ի վա-
ղուց ժամանակաց : Եւ յորժամ կազմեցան 'ի
գործ պատերազմին՝ հանդիպեցան զօրք Տաթա-
րին և որդին Շալուէի հանդէպ միմեանց 'ի
ձախոյ թեւն . և մեծոյաղթ իշխանքն Հայոց
և Վրաց ընդդէմ Սուլտանին զօրացն յաջոյ
թեւն : Եւ յորժամ սոստկացու մարտն , քաջ
և անուանի որդին Շալուէի դարձոյց զՏաթա-
րն , և զբազումս կոտորեաց 'ի նոցանէ :

Իսկ Վրաց իշխանն Տէրն Գապայ , որդին
մեծին Վարհամայթոռն Պլու Զաքարէի Աղբու-
ղայանուն , քաջապէս մարտուցեալ ընդդէմ զօրու
Սուլտանին , հանդերձ այլ ազատագունդ զօ-
րօքն Հայոց և Վրաց որք բնդ նմա , և դարձու-
ցեալ զաջ թեւ զօրաց Սուլտանին , բազումա-
միրայից և մեծոմեծաց գլուխս հատեալ , յոյժ

տրամեցուցին զՍուլտանն : Եւ օրն երեկոյա-
ցեալ թողին զգործ պատերազմին . և բանակե-
ցան հանդէս միմեանց 'ի մէջ դաշտավայր տե-
ղեացն . որ կայ ընդ մէջ Կարնոյ քաղաքի և
Երզնկային :

Իսկ ընդ լուսանալ միւս այլ աւուրն զու-
գեցան զօրքն Տաթարին և Հայոց և Վրայ դը-
նալ ընդդէմ Սուլտանին 'ի պատերազմ : Եւ
զօրօքն բազմաւ թեամբ ձիաթող եղեալ 'ի վերայ
բանակի Սուլտանին գնացին . և յորժամ հասին
'ի տեղի բանակին այլ ոչինչ գտին , բայց միայն
զվրանին բազում ռոճկօք լցեալ . և զվրան
Սուլտանին տեսին բազում գանձիւք զարդար-
եալ ներքոյ և արտաքոյ , և զազանք կապեալ
ինձ առիւծ և յովազ առ դուրս վրանի Սուլ-
տանին . քանզի 'ի գիշերին յայնմիկ փախուցեալ
էր Սուլտանն ամենայն զօրօք իւրովք յերկմը-
տութենէ ամիրայիցն , որ կամէին հնազանդել
Տաթարին :

Եւ տեսեալ Տաթարին զփախու ոտ Սուլտա-
նին , կոցուցին սակաւ մի 'ի զօրացն պահապա-
նըս զգուշութեամբ 'ի վերայ վրանիցն . տեսլով
թէ խաբէութիւն ինչ է : Եւ այլ բազմաւ թիւն
զօրացն արձակեցան զհետ Սուլտանին , և ոչ
կարացին բմբուռել զոք , զի յամուրո երկրին
իւրեանց հասեալ էին : Իբրեւ գիտային իթէ
ստոյգ փախուցեալ է Սուլտանն Հոռոմեցիք .
ձան յետս զօրք Տաթարին , և առին զամենայն
ռոճիկս և զկարասիս նոցա , հանդերձ մեծա-
մեծ գեղեցկաերանգ վրանօքն զոր թողեալ էին

առ ահի Տաթարին, և ինքեանք փախուցեալ :
Եւ ապա 'ի վաղիւն ուրախութեամբ մեծաւ
յարձակեցան 'ի վերայ աշխարհին Հոռոմոց .
առին զԵրզնկայն յառաջագոյն, և թողին Շա-
հնայ : Առին զՎեսարիայ և բազում արիւնհե-
ղութիւնս արարին 'ի նմա, վասն ոչ տալոյ ըզ-
քաղաքն : այլ կային ընդդէմ Տաթարին կռուով
վասն զի բազում հեծեալ կայր բնակեալ 'ի նը-
մու լցեալ ամենայն բարութեամբ . և ոչ տային
զքաղաքն սիրով : Իսկ խորամանկ զօրք Տաթա-
րին ջան եղեալ առին խաբէութեամբ, և առ-
հասարակ կոտորեցին զմեծամեծոն, և զփոքուն,
ոլն գերեցին յանխնայ ամենայն ընչիւք իւրեանց :
Եւ դարձեալ առին զՎօնն և զԱխշարն հան-
դերձ մեծամեծ գեղօք և վանորայիւք : Եւ ա-
պա յարձակեցան 'ի վերայ Վեւառոտայ, և գործով
առին զնա . բայց ոչ կոտորեցին զնոսա . այլ ա-
ռեալ աւար զինչս նոցա, և զմարդիկն հա-
մարեալ եղին հարկս 'ի վերայ նոցա ըստ սովո-
րութեանն իւրեանց մալ և թաղար, և թողեալ
Շահնա և գլխաւորս երկրին Հոռոմոց, և ին-
քեանք գնացին բազում աւարաւ և գանձիւք
և գերեօք, զոր առին յաշխարհէն Հոռոմոց
յերկիրն արեւելից 'ի բնակութիւնս և յուրդ-
գահս իւրեանց :

ԳԼՈՒԽ Է •

Խորհուրդ եւ հարկատուութիւն բարեղաչա
արքային Հայոց Հեթմոյ՝ Թաթարաց :

Իսկ բարեղաչաւ և քրիստոսապսակ Թագաւորն Հայոց Հեթմում հանգերձ ամենայն իմաստութեամբ լցեալ հարբն իւրով և աստուածապահ եղբարբքն և իշխանօքն 'ի խորհուրդ մտեալ՝ հաստատեցին 'ի միտս իւրեանց հնազանդել Տաթարին և տալ հարկս և խալսնս , և ոչ Թողուլ զնոսս յաստուածաշէն և 'ի բլրիստոնէաժողով երկիրն իւրեանց . զոր և արարին իսկ : Վասն զի յառաջագոյն տեսին զԲաշայն զգլխաւորն զօրաց Տաթարին , և հաստատեցին դաշինս ուրոյ և հնազանդութեանն . և ապա զկնի այնորիկ առաքեցին զեղբայր Թագաւորին զասպարապետն Հայոց զպարսն Սըմպատ առ Սային Ղանն (Հահին Խա՛ն) , որ էր նստեալ 'ի յաթում Չանկըզ Խանին : Եւ երթեալ ըստ յաջողելոյն Աստուծոյն ետես ըզ Սային Ղանն ոյն յոյժ քրիստոնէատէր և բարեսէր : Վասն այնորիկ ազգն իւրեանց անուանեցին զնա Սային Ղան . որ է ըստ լեզուին իւրեանց աղէկ և լաւ Ղան :

Եւ տեսեալ զասպարապետն Հայոց Սային Ղանն , յոյժ ուրախացաւ վասն քրիստոնէութեան հաւատոյն . և եւս առաւել վասն կորովի և իմաստուն բանիցն՝ զոր խօսեցաւ ասպարապետն Հայոց Սմբատ առաջի նորա . եւ

արարեալ զնա սղամիշ , և տուեալ մեծ խաւ-
լախ և փայկղայս ոսկիս եւ Տաթար խաթուն
պաւխտախուոր . զի այն էր նոցա մեծ սէրն ,
որ զ'վ սիրէին եւ մեծարէին , տայն կին 'ի
պատուաւոր կանանցն իւրեանց . և այսպէս մեծ
մեծարանօք պատուեալ զսպարապետն Հայոց ,
յուզարկեաց յաշխարհս իւրեանց առաջի քը-
րիստոսապատկ թագաւորին Հայոց Հեթմոյ .
հրամայելով նմա գնալ ս.ա. ինքն և տեսնել
զնա : Չոր տեսեալ բարեպաշտ թագաւորն
Հեթում զպարոն եղբոյն իւր զ'մբատ այն-
պիսի պատուով պատուեալ և մեծարեալ 'ի
Ղանէն , յոյժ ուրախացաւ յուրախութիւն
մեծ . եւս տուաւ ընդ գրեալսն վասն ազա-
տութեան երկրիս և վանորայցս եւ ամենայն
քրիստոնէից :

ԳԼՈՒԽ Ը :

Դարձ եւ թագաւորութիւն տաթարապետն
Վրաց . Դաւթի 'ի կաղտնաց ջանիւք Վարդա-
մաշ հրամանաւ մեծի Ղանին :

Իսկ քաջ և անուանի զօրքն Վրաց ոչ ու-
նէին գլուխ թագաւոր իւրեանց 'ի վաղուց
հետէ . և գուստրն Լաշային Ուսուղուքան մա-
հուամբ փոխեցաւ յաշխարհէս , և Վիրք մնա-
ցին անտերուհչք իբրեւ զհօտս , որոյ ոչ իցէ
հովիւ : Ապա 'ի նախախնամութենէն Աստու-
ծոյ ընդ միա արկեալ զորդին թագաւորին իւ-

ըեանց դՊաւիթ՝ որ էր 'ի բանտի 'ի Հոռոմք .
 և ըմբռնեալ արա գլխաւորս 'ի զօրացն Հոռո-
 մաց իշխանքն Վրաց , տարան առ Բաշոյն՝ որ
 էր գլխաւոր Տաթարի , և ետուն չալ չարանօք
 հարցանել զնոսա վառն թագաւոր որդւոյն 'Պաւ-
 թայ . և 'ի նեղելն զնոսա հարցմամբ և սաստիկ
 գտիւ , որպէս սովորուծի նէ Տաթարին , ե-
 կին 'ի խոտտ , և ասացին թէ կայ յերկաթ և
 'ի հորի 'ի կետարիա :

Եւ ապա յոյժ սւրախոցեալ Վրաց իշխա-
 նացն առաքեցին զիմաստուն իշխանն Վարհամ
 զտէրն Գագայ հրամանաւ Բաշոյն նուիրին և
 այլ ամենայն գլխաւորաց Տաթարին . և ետուն
 զկնի Վարհամայ Տաթար գլխաւոր մի այլ հար-
 իւր ձիաւորով . և յուղարկեցին զնոսա մեծ
 սիսաւթով 'ի կետարիա : Եւ իբրեւ գնացին ,
 գտան կամօյն Աստուծոյ զթագաւոր որդին
 Դաւիթ 'ի մեծ և 'ի խոր վիրապի իսկ կամքն
 Աստուծոյ պահեալ էր զնա կեղեւի 'ի խոր
 բանտին . և իբրեւ տեսին զօրք Տաթարին և մեծ
 իշխանն Վարհամ 'ի հիացման եղեալ վասն կեն-
 ղանու թիտն նորա , ետուն փառս Աստուծոյ :

Եւ էր Դաւիթ որդի թագաւորին Վրաց
 երկայն հասակու . և կրովի , գեղեցիկ պատկե-
 րաւ և թուխ մօրաւօք . լքեալ ամենայն իմաս-
 տութեամբ և շնորհօքն Աստուծոյ :

Եւ ապա հանեալ 'ի բանտէն , ագուցին նմա
 հանգերձս պատուակաւն . և հեծուցեալ յերի-
 վարս առին և գնացին յաշխարհն Վրաց : Եւ
 յորժամ հասին 'ի քաղաքն Տփլիսի , յոյժ ուրա-

խօսցան իշխանքն Վրաց, և առեալ հրամանն 'ի
Բաշոյն նուիրէն և յԱյլթանա խաթունէն Չա-
ւրմաղանին (զի ընդ այն աւարս մեռեալ էր
Չաւրմաղանն, և կինն ունէր զղանուծիւնն), որ
եռ հրաման և հեծեալ զկնի մեծ իշխանին Վար-
համայ, և առաքեալ առ մեծ Ղանն : Եւ զը-
նացեալ օգնութեամբն Աստուծոյ և տեսեալ
զՂանն պատմեցին զեղեալ իրոն վասն թագաւո-
րորդւոյն, և առին հրամանն 'ի մեծ Ղաննէն, բե-
րին նստուցին զԴաւիթ յաթոռ հօրն իւրոյ 'ի
Տփլիս : Եւ իշխանքն Վրաց յոժ ուրախացեալ
անուանեցին զնա Վարհամուս թագաւոր, այ-
սինքն Վարհամէդիւր թագաւոր, Եւ առ ժամա-
նակ մի խաղաղացաւ երկիրն Վրաց և Աղուա-
նից վասն նոր թագաւորին նստելոյ :

ԳԼՈՒԽ Թ.

Մահ Չաւրմաղանին : Տ. կոստանդին կաթու-
թիկոս Հայոց : Վարոն կոստանդին նախկին թա-
գաւոր Հայոց հայրն Հեթմոյ : Դաւիթ ար-
քայ Վրաց մասնի յիշխանացն իւրոց : Մեռա-
նի վանական քարդաղետ :

Խոր Չաւրմաղանն մեռաւ բարի խորհով .
և եթող երկուս որդիս յԱյլթանա խաթուն
կնոջէ իւրմէ . անուն միոյն Սիրամուն, և երկ-
րորդին՝ Բաւրայ : Եւ քր Սիրամունն բարի 'ի
մանկութենէ իւրմէ սիրող քրիստոնէից և ե-
կեղեցւոյ, և կամօքն Աստուծոյ յաջողեալ 'ի

գործ պատերազմի . մինչ զի վասն կարի քաջու-
թեանն՝ Ղաներն Ոսկի Բան անուանելին զնա
յետ բաղում յաղթութեանց և պատերազմաց
Իսկ եղբայր նորին վասն չարութեան բարուց
իւրոց սպանաւ ՚ի Հուլաւու Ղանէն :

Յայսմ ժամանակի հանգիստնայր պայծառ
և առաքինի վարուք հաճոյ Աստուծոյ և մարդ-
կոն Տէր Կոստընդինն կաթուղիկոսն Հայոց ,
հանդերձ քրիստոսապսակ թագաւորաւն Հե-
թումաւ . որ և լուսաւորեցին ուղղափառ հա-
ւատով և պայծառ կարգօք զամենայն եկեղե-
ցիս Հայաստանեայց յարեւելս և յարեւմուտս
և յամենայն տեղիս :

Իսկ թագաւորահայրն պարոն Կոստընդինն
հանդերձ այլ աստուածատուր որդւովքն եւ
իշխանօքն կայր վառեալ ընդդէմ զօրաց այլ
աղգեսայն և թշնամեաց խաչին Գրիառոսի . և
պահէին յուրախութիւն հանապազ զբարե-
պաշտ և զքրիստոսապսակ թագաւորն Հայոց
զՀեթում . հանդերձ գեղեցիկ և պատուական
զաւակօքն իւրովք Լեւոնիւ և Թորոսիւ :

Իսկ բարեսէր և գեղեցիկ թագաւորն Վը-
րաց Դաւիթ հանապազ իւր ամենայն թագա-
ւորութեամբն կայր ՚ի մեծ ուրախութեան եւ
՚ի դինարբուս յիւր թագաւորանիստ քաղաքն
Տփլիս . եւ յաւուր միում էր մեծ ճաշ եւ
ուրախութիւն առաջի թագաւորին . և ոտը-
րութիւն է Վրաց հանապազ ամբարտաւանել
և մեծամեծ բանս խօսել :

Իսկ մի յիշխանացն Վրաց համարեաց ա-

առջի թագաւորին զայլ իշխանան և սոսայ զթիւ
 իշխանացն հազար : Եւ կայր յիշխանացն՝ որ
 ունէր հազար ձիաւոր պատերազմող, կայր՝ որ
 սւնէր հինգ հարիւր . և անկաւ բանս այս ի
 լուր ամենայն թագաւորութեանն, յորժամ թին
 անուշայեալ յուտել և յըմպել : Եւ յորժամ
 հաշուեցան և համար արարին զօրացն Հայոց
 և ՚րայ՝ առոյթն զիւրեանցն յաղթող լինել ի
 վերայ զօրաց Տաթարին . և բաժանեցին ըզ-
 գլխաւորսն ի վերայ իւրեանց . և այս ոչ թէ
 ուզորդ խորհեցան և կամ խօսեցան, այլ առ-
 կատականս . զի պարսող և անհոգ էին ի ցա-
 ւոց, և այլ լծնամի ոչ գայր յերկիրն արեւե-
 լից, բայց միայն Տաթարն . որ յամենայն ժամ
 գային և հարկաւ նեղացուցանէին զՎրաց և
 զՀայոց իշխանքն . յամանց ուղէին ոսկի՝ կտաւ .
 յոմանց՝ բաղայ, յոմանց՝ աղէկ շուն և ձի . և
 այդպէս նեղացուցանէին զնոսս զսա ի մալէն
 և ի թաղսրէս և ի խալանէն . վասն այնորիկ
 խօսեցան զայդ, բայց ոչ ուղարգ, այլ ընդ խա-
 զըս և ընդ կատակս :

Իսկ մի ոմն յայնցանէ որ անգն կային, նմա-
 նեայ Բուդայի մատնչին, գնաց և մատնեաց
 Տաթարին . զսուտ բանն իրաւ և ուղարգ գար-
 ձուցեալ այսպէս ասելով. Թէ Վրաց թագաւորն
 և իւր իշխանքն խորհեցան գալ ի վերայ ձեր :

Իսկ նոցա աւատացեալ սուտ բանին, դար-
 ձան ի վերայ աշխարհին յաւարի առեալ զա-
 մենայն ինչս և զխաչինսն . բայց զմալդիկն ոչ
 կտորեցին առանց հրամանի մեծ Ղանին . և

ըմբռնեցին զթագաւորն և զամենայն իշխանսն
 աղէ, մինչ ի յայն որ զմեծ իշխանն Վրաց զոր-
 քի Սթաբակ իւզանէի Սափ անուն, տարան
 առ գուրս գլխաւորին դադաղօք. զի ընդ ա-
 ւուրսն ընդ այնոսիկ հիւանդացեալ էր և ոչ կա-
 թեր նստիլ ի ձիոյ։ Եւ թէպէտ այլ իշխանքն
 և թագաւորն շատ խօսեցան, ոչ աւատացին
 խօսից նոցա. և ի գերելոյ և յաւարելոյ զաշ-
 խարհն ոչ դադարէին։ Եւ յորժամ տարան
 զՍափն դադաղօք ի գուրս գլխաւորաց Տա-
 թարին, ապա նորա խօսիցն աւատացեալ թո-
 ղացուցին զաշխարհն ի կտտորելոյ, և արարին
 խաղաղութիւն սրտաբեկ և ողորմելի քրիստոնէիցն։
 Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ փոխեցաւ ի
 Գրիստոս աւագ և փառաւոր վարդապետն
 մեր Վանականն, և սուգ մեծ եթող մեզ. և
 ոչ թէ միայն մեզ աշակերտելոցս նմայ, այլ և
 ամենայն աշխարհիս. որոյ յիշատակն նորա
 օրհնութեամբ եղիցի. և աղօթք նորա ի վերայ
 ամենայն աշխարհի և ամենայն քրիստոնէից։

ԳԼՈՒԽ Ժ .

Մարտի : Գլխահամար յարեւելոյ Հարում ար-
քայ Հայոց գնաց առ Մանկու Ղանն , եւ մե-
ծարի դատուոյ : Եւթն որդիք եւթն Ղանաց :
Խուչ ամբարտաւան : Տ . Ստեփաննոս վանա-
հայր Գերեթնի վանաց մարտիրոսանայ : Հի-
ւանդանայ խուչ . եղեռնագործութիւնք 'ի պատ-
ճառս նորա : Յաջորդէ քիււչ Միգան որդի նորա :

Իսկ 'ի յաւուրս յայտոսիկ եկն մարախ սաս-
տիկ եւ եկեր զամենայն աշխարհն արեւելից .
մինչեւ առհասարակ երկիրս ամենայն յարե-
ւելք եւ յարեւմուտք 'ի յահէն զարհուրեալ
յԱստուած ապաւինեցան մեծաւ հառաչանօք ,
եւ ապա ողորմութեամբն Աստուծոյ զերծաւ
աշխարհ 'ի յահագին ցառմանէն . եւ ետուն
փառս Աստուծոյ ամենակալին փրկողին յայն-
պիսի պատուհասէն : Եւ այս եղև 'ի Թուա-
կանութեանս Հայոց յեւթն հարիւրն (1251) :

Եւ զկնի ցառմանս յայտոսիկ եկն գլխաւոր
մի Տաթար Արղուն(1) անուն հրամանաւ Մանկու
Ղանին . եւ համարեաց զերկիրն արեւելից վա-
սըն հարկի . եւ առնուին այնուհետեւ զհարկն
'ի գլխաթուոյ մարդկանն , քանի որ գրեալ լի-
նէր 'ի դաւթարն (2) . եւ այսպէս այլ աւերեցին
զաշխարհն արեւելից . զի 'ի մի փոքր գեղն յի-
ստան մարդ համարէին , կամ երեսուն . 'ի տասն

(1) Մի օր . Արղունն . (2) Տօմար :

և հինգ տարեկանէն 'ի վերն զամենն համարէին մինչ 'ի վոցսուն տարեկանն . և յամէն գլխոյ սր համարէին, վայսուն ոպիտակ առնուին . և թէ ոք փախչէր կամ թաքէր, յորժամ ընթռնէին կապէին անողորմ ձեռս 'ի յետս և դաւոր գաւազանոք ձեծէին . մինչ զի մարմինն ամենայն տրոպէր և յարենէն շաղախէր . և ապա անողորմաբար զկատաղի շներն իւրեանց, զոր սովորեցուցեալ էին ուսել միտ մարդոյ, 'ի ներս թողուն և ուսել տային զտառապետս և զշուներ . և որ քրիստոնեայսն :

Իսկ քրիստոսապատէ և բարեպաշտ Թադաւորն Հեթում, իբրեւ լուաւ զայս ամենայն բարկութիւնս սր գործեցաւ 'ի վերին աշխարհն արեւելից, ապա վասն սիրոյ քրիստոնէից եւս առաւել վասն իւր սեպհական երկրիս, գնաց բազում գանձիք առ Մանկու Ղանն, և հազաց չթողուլ յերկիրս իւր զայսպիսի բարկութիւնս : Եւ յորժամ հասաւ առ Ղանն, կամեցն Առտուծոյ մեծարեցաւ 'ի Ղանէն, իւր արարեալ Ղանն մեծ պատիւ և հարկիւ թագաւորին Հայոց, և զամենայն բանն նորա հոգաց ըստ կամեցնորա . և դարձոյց մեծ աւարտութեամբ յաշխարհն իւր :

Իսկ զկնի պարտիկ և հասանելոյ թուակաւնին Հայոց յեւթն հարիւր և 'ի վեցն, եկին յարեւելից ուստի մեծ Ղանն էր՝ եւթն Ղանի սրգիք . ամէնն գուման մի հեծեւով, և մի գումանն էր երեսուն հազար : Եւ են անուանը նոցա այս, առաջին և մեծն 'ի նոցանէ Կոջա-

առ . որ էր եղբայր Մանկու Ղանին . երկրորդ
խուլն՝ որ և զինքն եղբայր Աստուծոյ ասէր և
ոչ ամաչէր . երրորդն՝ Բալթիէն . չորրորդն՝
Տաթարն . հինգերորդն՝ Թագուդարն . վեց-
երորդն՝ Ղատաղանն . եւթներորդն՝ Բաւ-
րաղանն . և էին սոքա անհնազանդք միմեանց
և յոյժ աներկեղք և մարդակերք : Իսկ 'ի գալն
որ եկին ամէնն կռուօք եկին . և կռուօք շրջե-
ին . մինչ զի զլեռան և զբլուրս հարկէին աշ-
խարհովն արեւելից լեան հեշտ գնալոյ կառա-
ջն և սայլիցն :

Իսկ այն գլխաւորն որ զինքն եղբայր Աս-
տուծոյ ասէր . եկն ընդ մեջ երկրին և կոխեաց
անողորմաբար զառաւուրեալ քրիստոնէայան . և
զփայտեայ խաչ ուր և գտանէին 'ի ճանապարհ-
էջս և 'ի լերինս կանգնեալ . զամէնն այրէին .
և աչինչ իրօք ոչ յազենային . այլ և զվանորայն
որ կային յերկիրն ուր և գտանէին առաւել
եւս կոխէին ուտելով և բնդելով . և զբառ-
ուական քահանայան կաթեին և ծեծէին ան-
զորմաբար :

Իսկ գլխաւոր մի 'ի խուլնս հեծեղէն գը-
նաց 'ի վանք մի որ առի գերեթին . և էր հայր
վանիցն աբելոր և ծեր յոյժ ընտրեալ և զուրթ
և առաքինի և ամենայն վարուք և բարի գոր-
ծով կատարեալ Ստեփաննոս անուռ . և նա յը-
ծամ ետես զգլխաւոր Տաթարն որ գնայր առ
նա 'ի վանքն . ետա գինի ամանով ինչ . և զը-
նաց ընդգեժ Տաթարին . և բռնեաց ազդու .
որպէս օսկոյութիւն է Տաթարին : Եւ որքա

յետ այնորիկ տարեալ 'ի վանքն և նառաջեալ
հանգերձ այլ հենեւլոքն, որ կային զկնի գլխա-
ւորին, և զենեաց ոչխար, և երաց այլ գինի,
և յագեցցոյց ուսանլով եւ ըմբելով զամենն.
մինչ զի բռին կարէին դադարել 'ի ձիանն. և
յերեկոյն արքեալ գնացին 'ի առնա իւրեանց,
զի հուպ առ վանքն եր առնն ցաթարին:

Իսկ յորժամ հասին 'ի առնա իւրեանց և
ննջեցին զգիշերն, ընդ առաւօտն զարթաւ-
ցեալ տեսին զգլխաւորն հիւանդ յոյժ, և յոր-
ժամ հարցին թէ վասն ի՞նչ պատճառի է հի-
ւանդութիւնդ, տապ գլխաւորն, թէ երեցն
գեղեաց զիս յերեկոյն, և եր անմեղ երեցն,
բայց վասն իարբ և անյագ ըմբելոյն իւրեանց
այնպէս հանգիպեցաւ: Եւ առ ժամոյն յու-
ղարկեցին և կապանօք տարան զհրաշալի ծերն
զհայրն Ստեփաննոս, և յետ շատ հարց և փոր-
ձի, և նոցա ոչ աւատարկ, 'ի չորից կոզմանց
փայտ ցցեցին, և պրկեցին անողորմաբար զան-
պարտն 'ի յայն բանն 'ի գետնոյն բարձր իբրեւ
կանգնաւ չափ, և ապա հուր վառեալ 'ի ներ-
քոյ այրեցին և խորովեցին զամենայն մարմինն
նորա. մինչև աւանդեաց զհոգին հրաշալի ծերն
Ստեփաննոս, և յայտնուպէս նշան և տիւն ըու-
տոյ տեսին 'ի վերայ երանելի հօրն Ստեփաննո-
սի, որ այնպէս անմեղ և 'ի զուր նահատակե-
ցաւ, և ընդ սրբոց մարտիրոսացն պսակեցաւ:

Իսկ պեղծ և անողորմ գլխաւորն այն զատ
'ի ցաւէն որ ունէր, հարեալ 'ի գիւէ, մինչ զի
կատարեալ ուտե՛ր զպեղծ մարմինն իւր, և այն

պիտի շարժարանօք և դառն հարուստովք տա-
տակեցաւ . նոյնպէս և ամենայն բանակն անհան-
'ի շաք ախա , և բաղուվք օստակիցան 'ի նա-
ցանէ : Եւ թէպէտ այս արարէն գործեցաւ ,
նորա ոչ վախէին յԱստուծոյ . այլ յամառեալք
հանապտղ զխղճի և զգառն արտասուաց բանա
գործէին . զի մեծ գլխաւորն իւրեանց խուլն
այն՝ որ պճարտաւանեալ նման և եղբայր Աս-
տուծոյ ասէր զինքն , անկաւ նա 'ի ցաւ նկրդ-
ոյ . և այն ցաւին պատճառաւ անպատմելի
խեղճ և ողորմ՝ քան գործեցաւ : Զի գնացին
անհաւատ ջհուտ մի բժիշկ գտան , և բերին
առ խուլն , և յորժամ ետես զցաւ նորա անօրէն
և սուտ բժիշկն այն , պսաց՝ դեղ ցաւին . զչեկ
տղայի փորն կենդանւոյն ձեղքել , և գնել զառն
'ի փոր տղայոյն : Եւ նոյն ժամայն համալ կե-
ծեալ յերկիրն , յանկարծակի մտանէին 'ի գե-
ղանն քրիստոնէից և առնուին զտղայոն 'ի փո-
ղոցէն . և գայրա պէս փախուցանէին . և ծը-
նողք մանկանցն զկնի գնային ձիւ և՝ աղաղակ
բարձեալ գառն և սղորմ արտապուօք , և ոչ
կարէին թափել . այլ յետո դարձեալ գնային
ողորմելի արտով 'ի տունս իւրեանց . եւ թէ
բռնադատեալ խելին զմանկուսն , յայնժամ
նետաձիգ լինէին 'ի ծնողս մանկանցն , և այս-
պէս ողորմելի բանա եղեւ 'ի մեռն անօրէն
ջհաին . մինչ զի յերեսուն տղայն հասաւ թը-
ւով որ ձեղքէին զփորն , և ոչ լսւայցաւ : Այլ
իբրեւ գիտաց անօրէն խուլն թէ այնչափ խեղ-
ճըս գործեաց և ոչինչ օգտեցաւ , ապա յետոյ

բարկացեալ վասն խղճի տղայոցն , հրամայեաց
բերել զՀուստ հէքիմն . եւ իւրեան առաջի
ճեղքել զփորն եւ ընկենաւ շանց . եւ առ ժա-
մայն արարին զհրամայեալսն : Բայց ինքն խուլն
յետոյ այլ սատակեցաւ չար ժահուամբ , եւ նըս-
տաւ 'ի տեղի խուլին Միզան անուանողին իւր

ԳԼՈՒԽ ԺԱ .

Անուան Պաղտատաց եւ գերութիւն խաչիկա-
յին : Անճառտուր լինի եւ բացաքն Մարտիրո-
սաց : Աւ տուրք առաքելոյն Բարդուղիմէոսի :

Յետ այսորիկ արարին ժողով մեծ հին եւ
նոր հեծեւոյց եւ Վրաց եւ Հայոց հեծեւոյն , եւ
անթիւ բազմութեամբ գնացին 'ի վերայ Պաղ-
տատ քաղաքի . եւ յորժամ հասին 'ի տեղին ,
առ ժամայն առին զքաղաքն մեծ եւ անուանի
զՊաղտատն : Եւ եւալ բազում մարդովք եւ պառ-
ուական գանձիւք եւ անթիւ ոսկւով եւ արծա-
թով : եւ յորժամ առին , յանինայ կոտորեցին :
եւ գերեցին զբազումս . եւ լցան առ հասարակ
հեծեալն ամենայն պատուական հանդերձիւք
եւ խալիփատի ոսկւով : Ըմբռնեցին եւ զխալի-
փայն զտէրն Պաղտատայ իւր ամենայն գան-
ձիւքն , եւ բերին առաջի Հուլաւունին գիրացած
եւ սոնքացած . եւ յորժամ ետես Հուլաւունն
հրամայեաց , թէ դու ես տէրն Պաղտատայ . եւ
նա ասաց թէ ես եմ' եւ ասաց հրամայեաց զԸ-
նել 'ի բանաի զերեք օր անհայց եւ անշուք : եւ

յեա երեք աւուրն հրամայեաց բերել առաջի
իւր , և եհարց Հուլաւունն զխալիփայն , թէ
ի՞նչ ցեղ կաս . և նա ցտամամբ պատասխանի ա-
լար , իբր թէ վախեցնելով զՀուլաւունն , ասէ .
այդ է ձեր մարդութիւնն , որ ես երեք օր յա-
նօթի կենամ . զի յառաջագոյն ասացեալ էր խա-
լիփայն ցքադպրայիսն թէ մի վախեք . թէ լի-
նի , ու Տաթարն գայ , զՄահմետի գրօշենն 'ի
քուրս բերեմ , որ Տաթարին հեծեալն ամեն
անկրի և մեք ապրիմք . և զայս լուեալ էր Հու-
լաւունն և յոյժ բարկացեալ . և ապա հրամա-
յեաց Հուլաւունն , տապաղ մի կարմիր ոսկի
բերել և գնել առաջի . և յորժամ բերին , ա-
րոց խալիփայն , այս ի՞նչ է . ասաց Հուլաւունն ,
թէ ոսկի է , կեր , որ քաղցք և ծարաւդ ան-
ցանի , և կշտանաս : Ասաց խալիփայն . թէ ու-
եալ ոչ ապրի մարդն . այլ հացով և մսով և
գինեով : Ասաց Հուլաւունն յխալիփայն . երբ
գիտես զայդ , որ մարդն չոր ոսկեով չապրի ,
ալ հացով և մսով և գինեով . գու աղջափ
գտի էր չուղարկեցիր ինձ ընդդէմ , որ ես չէի
եկեալ , ու զբա քաղաքս աւերեալ , ու զքեզ
կալեալ . ու դու քեզ անհոգ նստեալ էիր կե-
րեալ և խմեալ : Եւ ապա հրամայեաց Հուլա-
ւուն զօրացն ոտիւք տան և այնպէս սպանանել
զխալիփայն Տաճկաց : Եւ գնացին բազում գան-
ձիւք և աւարաւ յաշխարհն արեւելից :

Եւ 'ի գալ ամին եկին 'ի վերայ Մուփարդ-
նին . և ոչ կարացին առնուլ զնա . զի ամբագոյն
շինեալ էր զնա սուրբն Մարութայ քաղաք մար-

տիրոսաց, և ամենայն սղոյց ժողովեաց նշխարս
և եգ 'ի նմա . և ստրագոյնս պարսպեաց զնա ,
և անուանեաց զնա քաղաք Մարտիրոսաց . ոչ
մինչև 'ի ժամանակ Տաթարիս , այլ ոչ ոչ կա-
րաց առնուլ զնա առանց սիրոյ : Եւ ապա եր-
կայնամբա զօրք Տաթարին 'ի հետար արկեալ ,
մինչ 'ի սովոյ կերան ամենն զ'իմանա . և ա-
սէին թէ իշու գլուխ մի եղև . յերեզուն գրամ .
և այսպէս նեղութեամբ 'ի հետար արկեալ զե-
րիս ամա կալան գքաղաքն Մարտիրոսաց , որ և
Հայոց զօրքն որ կային ընդ Տաթարին բազում
նշխարս գտեալ 'ի սրբոյն տարան յաշխարհն
իւրեանց :

Իսկ մեծ իշխանն Հայոց Թադեազին ամուսն
յադգէն Բագրատունեաց ըմբռնեալ երէց մի
Ասորի և 'ի խոստ ամենալ . եգիտ զոջ սրբոյ
առաքելոյն Բարդուղիմէոսի . և տարեալ մեծաւ
ուրախութեամբ յաշխարհն իւրեանց յարեւելք
և եգ 'ի վանս իւր : Եւ յետոյ հարկեալ 'ի մեծ
իշխանէն Արծրունեաց՝ որ ասի Սադուն անուն ,
ետ նմայ . և առեալ Սադունն տէրն Հաղբատոյ
մեծ և հռչակաւոր սրբոյ ուխտին , եգ զյուրք
աջն Բարդուղիմէոսի առաքելոյն 'ի սուրբ ուխտն
Հաղբատ . և է անդ ստուգապէս :

ԳԼՈՒԽ ԺԲ .

Նախ Ղան Հուշաւուն հրամանաւ Մանկու
Ղանին, անհնազանդութիւն եւ դատիժ չորիցն՝
յեւթանց սրգւոց եւթն Ղանացն . կրկին քմ-
բիւք եւ քմբշամարտ :

Իսկ եւթն Ղանի սրգիքն որ եկին և առին
զՊաղտատ քաղաք , և լքան քաղում գանձիւք
ոսկւով և մարգարտով , ոչ հնազանդէին միմեանց ,
այլ կայր ամենայն գլխաւոր իւր սրտովն մեծ ,
և անաստի աւիրէին և կոխէին զաշխարհն ա-
րեւելից :

Իսկ մեծ իշխանն և անուանի 'ի նոցանէ ո-
րում անուն էր Հուշաւու , և էր սա եղբայր
Մանկու Ղանին , որպէս յաւաջագոյն ասացաւ :
Սա յուզարիեաց առ Մանկու Ղան եղբայրն
իւր 'ի բուն արեւելք , և այսպէս պատու իրեաց
գնացելոցն . թէ մեք եկաք այս եւթն գումանա-
դուիքս Աստուծոյ և ձեր ուժով , և զհին հե-
ծեալն զԹեմաքիքն հանաք աստի , և գնացաք
առ արք Տաճկաց քաղաքն զՊաղտատ , և շատ
իրօք գարձաք Աստուծոյ և ձեր ուժով : Հէմ
այլ ի՞նչ հրամայեք մեզ . թէ այս ցեղ անաստի
և անգլխաւոր կացուք , այս աշխարհս աւիրի ,
ու Չանկըզ Ղանի , հրամանքն չլինի . զի նա հը-
րամայեաց զմեր հնազանդեալ և զմեր սիրով
կալեալ զաշխարհն շինել , և ոչ աւիրել : Եւ այլ
հրամանն առ ձեզ է , զինչ մեզ հրամայեք , մեք
զայն առնեմք : Եւ այսպիսի խօսիւք գնացին

Եւ ինչն առ Մանկու Ղանն 'ի Հուլաւն :

Եւ յօրժամ հասին 'ի տեղին ելլէքն, եւ հարց Մանկու Ղանն զեղբորեն . և նոքա ասացին ըզհրամայեալսն 'ի Հուլաւն : Իբրեւ ըսաւ զասացեալսն Մանկու Ղանն , ապա հրամայեաց իւրոց արդու շեացն : պսակնքն գատաւորայն , թէ զնացեք և գրեք զՀուլաւունն զեղբայրն իմ Ղան յիսկիրն յայնեւ որ ոչ հնազանդի նմա զայն յասակն հասաւցէք մեր հրամանաւ : Իսկ եկեալ արդու շեացն հրամանաւ Մանկու Ղանին, արարին մեծ խաւառ թայ , և կոշեցին զամեն զլիսաւորան որ եկեալ էին զկնի Հուլաւորն . կոշեցին ըզմարտաւ իւր հեծելովն , և կոշեցին ըզբաշտուն իւր հեծելովն , և եղին բանաժաժակո 'ի լեւիս նոցա . և 'ի գերայ' սցարիկ կոշեցին որո զուշիք Մանկու Ղանին մեծ ել յօր զ'Ղանի որս գիքն . զԲալսիսն , զՏութարն , զՂատաղանն , զԲաւրաղանն , զԹաղաղաղարն , զՄիլանն , ոք էր որդի խուլին : Էւ իբրեւ ամենն 'ի մի տսին ժողովեցան , յայնժամ ասացին բարու շէքն զհրամայեալն 'ի Մանկու Ղանին : Իսկ իբրեւ լուան Ղանի որդիքն թէ Հուլաւին կամի Ղան նոտել բարկացան շարն և ոչ կամեցան հնազանդել Հուլաւուն : Իսկ Թաղաղաղարն և Բաւրաղանն հնազանդեցան Հուլաւունն . և Բաւրաղայն , և Տութարն , և Ղատաղանն , և Միլանն ոչ հնազանդեցան : Իբրեւ գիտացին որ զուշիք Մանկու Ղանին , թէ այս շարս չեն հնազանդելոց , այլ կամին կռուել ընդ Հուլաւունն , ապա հրամայեցին զԲալսիսն , և զՏու

Թարնեւ զՂառազանն յառաին հասուցանելոյս խնքն՝ աղեղան լարով խեղդել . զի նոցա օրէնք է դիւանն անպէտ սպանանել : Իսկ Սիզանն որ եր որդի խաւքին , և եր տիգր աղայ , զնա կալան և եզին 'ի բանաթ 'ի մէջ ծաղուն , որ կայ 'ի Հեր և 'ի Զարաւանդ պաւառի . և դարձեալ հրաւարեցին արդուշիք Մանկու Ղանին Հարոց և Վարոց դարացն . նոյն և Հաւքառնին զարացն զնալ 'ի վերայ դարաց նոցա և յաջինայ կոտորել զնոսա , զոր և արարին իսկ : Էւ յայնչաթ կոտորեցին մինչ զի նեխեցաւ լեառն 'ի դաշտի կոտորեալ մարմնոց Տաթարին : Իսկ երկու գլխաւ որ միայն Հաւքառառն անուի , և մի այն Արադամար յառաջագետ եղեն , և ագին երկոստառն հաղար հեծեալ և բազում գանձաւ նետակիւս . և աղէկ ձիարչաթ կարացինու . փախեան և զնային ունցան ընդ մեծ գետն որ առի Կուր . և մինչ 'ի յերկիրն իւրոց աւաթ եկեալ էին , աղ ոչ դադարեցան . և յերկրէն իւրեանց զմեքրքեն օքնական կալան իւրեանց որ եր եղբայր Սային Ղանին , և բազում անիրա գործեցին զամս տաան : Իսկ արդուշիք Մանկու Ղանին որ եկեալ էին մեծ առաքաթով զին զՀաւքառառն Ղան մեծ պատուով Էւ եղև խաղաղութիւն առ ժամանակ մի . զի եր Հաւքառառն Ղանն յոյժ բարի , սիրող քրիստոնէից , և եկեղեցւոց , և քահանայից . նայնպէս և օրհնեալ էին իւր Տաթարս խախտանն զի յամենայն բարի եր և ողբմամ առ ազքառս և կարտեալս և յոյժ սիրող ամենայն քրիստոնէից . Զարոց և Ասորոց . մինչ զի վրան եկեղեցի և

ժամահար շրջեցւոյանէր ընդ ինքեան , և բազում քահանայս Հայ և Ասորի :

Իսկ լուեալ զայս բարեպաշտ Թագաւորն Հայոց Հեթում . թէ Հոլաւունն Ղան նստաւ և այնպէս բարեսէր է , և քրիստոնէտանէր . ապա և ինքն Հայոց Թագաւորն գնաց յարեւելք բազում ընծայիւք , և ետես զՀոլաւունն Ղանն , և տեսեալ Ղանն զՀայոց Թագաւորն յոյժ սիրեաց և պատուեաց զնա . և կրկին աղատութիւն գրեաց Թագաւորութեանն նորա . եւս առաւել եկեղեցեաց և եկեղեցականաց , և ամենայն քրիստոնէից երկրիս : Եւ այսպիսի պատուով և մեծաւ հարկեօք առաքեաց զԹագաւորն Հայոց յաշխարհն իւր : Այլ և բազում Թագաւորք և Սուլտանք եկին նմա 'ի հնազանդութիւն բազում ընծայիւք . և մեծացաւ Հոլաւունն Ղանն և հարստացաւ այնքան որ ոչ գոյր թիւ հեծելոց և զօրաց նոցա . նոյնպէս և ամենայն իրօք . զկառաւանկան ակն և մարգարիտն իբրեւ զաւազ ծովու եք ուռալի նորա . թող զայլ ցեղ մեծութիւն և բազմութիւն ոսկւոց և արծաթոց . և ձիոց և հօտից , որոց ոչ գոյր չափ և թիւ :

Իբրեւ գիտաց Հոլաւունն Ղանն թէ երեսնմա Աստուած պանութիւն և մեծութիւն և բազմութիւն զօրաց և հեծելոց և պամենայն ընչից : Յայնժամ հրամայեաց դարպաս շինել իւր մեծախօք 'ի Դառն գաշտին զորք իրեն իւրեանքն զանուն տեղոյն Արատաղ . որ եր պարալինն տեղին այն նստոց ամարան մեծ Թագաւորացն Հայոց , այսինքն՝ Արշակունեացն : Եւ եր

Հուլիսու Դանն Մեծախելք, մեծամիտ դատաւոր ամենեւին գիտուն և յոյժ արիւննահեղ բայց զչարսն և զթշնամիսն օգոնանէր, և ոչ զքորիսն և զքարեակէրան։ Սիրէր առաւել զազգ քրիստոնէից քան զաղազգեաց։ Եւ այնչափ սիրեաց զքրիստոնեայսն, որ զմի տարեան հարկն խողէառ 'ի Հայոց գոճեմայր հարիւր հազար, և յաւնն տաճիկ քաղաք երկու հազար խող առաքեաց և հրամայեաց դնել տաճիկ խողարածս, և յամեն շաբաթ դիր մի սագրնով լուանալ, և զստ'ի յարօտոյն, ամեն վաղ և երեկոյ տողնուշ և ամպրաւ խողիցն ուտելոյ, և տաճիկ մարդ եթէ մեծ և եթէ-փոքր որ ոչ ուտէր միտ խողի, գլուխն կտրիւր։ Եւ այսպէս օրատուէր զՏաճկունք, և այս եղև 'ի խրատուէ գօրացն Հայոց և Վրաց զի յոյժ սիրէր Հուլիսու Դանն զգորքն Հայոց և Վրաց։ Վասն կարի քաջութեան իւրեանց, զոր առնէին առաջի նորա յամենայն տառնրազմունս։ Վասն որոյ Բահատուրս անուանեաց զնոսա։ զի զգնդեցիկ և զերիտասորդ սրգիս մեծ իշխանացն Հայոց և Վրաց ընտրեաց և կացոյց դռնապանս իւրս և անուանեաց զնոսա Քէսիկ թոյք, որ հն դռնապանք սրով և աղեղամբ։ Սկսաւ և զաւեր տեղիսն շինել, և յաւնն շէն գեղէ, մեկ տնու որ հանէին. 'ի փոքրէն մեկ, 'ի մեծէն երկու կամ երեք, և անուանեաց զնոսա խամ։ Եւ առաքէր զնոսա յամեն աւեր տեղիսն առնել շինութիւն. և ամենեւին հարկ ոչ տալ, բայց միայն հաց և թան անապարհորդ Տաթարի։ Այսպիսի կարգդ հաստատեաց զիւր

դանութեան տիտոսն . և ինքն նստաւ յուսեղ
և յրմալէլ բաղուժ ուրախութեամբ :

Ընդ աւուրսս ընդ այսոսիկ եկն այր մի 'ի
Մանկու Ղանէն Մուղալ ազգաւ , և էր այրն այն
յոյժ ահագին տեսողացն , երկայն հասակաւ թիկ
նեղ , շնին զերդ զգամիշու , ձեռներն անճոռնի
իբրեւ զարջու , և ամեն օրին ուտէր ոչխար մի .
և ունէր 'ի Մանկու Ղանէն 'ի հետ գիր և ամ
գին կապայ մի . և գրեալ էր 'ի գիրն այսպէս .
Այս անուն բաւքայ երեկ առ իմ եղբայր Հու
լաւու Ղանդ , թէ լինի որ բաւքայ որ զգա ձգէ :
զայդ հազայդ նմա հագո . ապա թէ իմ Բաւ
քայդ զբոյնն ձգէ , յայնժամն ղկապայդ դմա
հագո . և մեծ ելլաով յիս յղարկեա :

Յայնժամ Հուլաւու Ղանն կոչեաց զամե
նայն գլխաւորս զօրաց իւրոց , և հրամայեաց թէ
գիտե՛ք մարդ Տաթար կամ Հայ կամ Վրացի ,
որ զգա ձգէ . և որոնեցին 'և Տաթար ոչ գտին .
զի ով տեսներ զայրն զայն՝ ամենայնն վախէին
յահապին հասակէն . և 'ի տեսոյ նորս : Իսկ
Հայոց և Վրաց իշխանքն ասացին թէ մեք գիտեմք
մարդ . որ միթէ 'ի նմանէ լինի ճար : և հրամայեաց
Ղանն փութով բերել . և ասոցին թէ չէ 'ի
տեղս , այլ կայ 'ի տուն իւր . և հրամայեաց առ
ժամայն ելլեաց շուտով հասուցանել . բայց ոչ
ձիով . այլ սայլով : Եւ էր այրն այն զոր ասա
ցին Հայոց և Վրաց իշխանքն , յաղգէն 'ի
Բարձր Արծրունեաց Թառն Ամիր Քրդին , Սա
քուն անուն . երկայն , և վայելուչ հասակաւ ,
յոյժ ուժեղ 'ի մանկութենէ և փորձ և կիրթ

'ի գործն յայն . բայց առաջի Ղանին . այլ չեք բռնել մարդ :

Յայնժամ իբրեւ գնացին ելչիքն , և առաջին զհրամանք Ղանին , արամեցաւ Սադուհն . զի առաջի Ղանին այլ ոչ էր բռնեալ մարդ , և մի այս , որ ահագին և ուժով լսեաց զհաշուակիցն իւր : Եւ ապա յանձնեաց զինքն վանորէիցն ազօթել վասն նորա . և ինքն երթեալ 'ի Գագ առ ատենահատ սուրբ Սարգիսն : զոր օրհնեաց երանելի և սուրբ վարդապետն Մեռարովք . և արարեալ անդ ուխտ և մատաղ սրբոյ նշանին , և ապա առեալ զելչիքն գնաց առ Հալաւու Ղանն :

Իսկ յորժամ ետես Հուլաւու Ղանն զՍադուհն և զկորովի և զերկայն հասակ նորա , յոյժ ուրախացաւ , և հրամայեաց ինն օր երկու բաւաքայն կալ 'ի միասին . և ամենայն օր են ուսողացոյք ոչխար մի և տիկ մի գինի : Եւ յորժամ վճարեցաւ ինն օրն այն , ապա հրամայեաց ժողովել ամենայն գլխաւորացն առաջի իւր , և կոչեալ զերկու բաւաքայն , հրամայեաց բռնել զմիմեանս . և յորժամ բմբռնեցին զմիմեանս , էր աւուրն երեք ժամ . և յերեք ժամե աւուրն մինչեւ ցվեց ժամն զիրեարս կային ուսեալ երկուսն և ոչ կարէին միմեանց յաջիջել : Եւ ապա Սադուհն զօրացեալ անուամբն Սաւուծոյ յանկարծակի ուժգին բախմամբ զգեալ նեաց զբաւքոյ Մանկու Ղանին առաջի Հուլաւու Ղանին . և մեծացաւ Սադուհն առաջի Ղանին , և նման նմա ոչ գտաւ յամենայն եր-

կիր հարկեօք և մեծութեամբ և ուժով 'ի ժա-
մանակս Տաթարին, և հրամայեաց Հուլաու
Ղանն գրել խառլախ, և թողուլ նմայ մինչեւ
'ի յինն գաւնահն:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Պատերազմունք Հուլաու Ղանին 'ի ջերայ
Հաջրայ, Իսմաիլոսի եւ Երուսացեմի, եւ մահ
նորա:

Եւ զկնի այսոյիկ հրամայեաց Ղանն զօրա-
ցն ժողովել 'ի սասնէն երկուքն. և եգ նոցա
գլխաւոր զԳիթ Բուղայն, և յաղարկեաց զնո-
սա 'ի վերայ Հալլայ և Դաշխայ. և ընդ եր-
թան առին զՀալլ և յանխնայ կոտորեցին և
գերեցին և քան բազում գանձիւք. և ինքն
Հուլաու Ղանն պաղտ գնացեալ զկնի հեծե-
լին. և յորժամ գիտացին Ղամասկացիքն, թէ
առին զՀալլ, ապա ինքեանք իւրեանց կամաւ
ետուն զքաղաքն և զբանալի քաղաքին 'ի ձեռս
Հուլաու Ղանին:

Իսկ Երուսաղէմ քաղաքն և սուրբ գերեզ-
մանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ կայր 'ի ձե-
ռք Տաճկացն 'ի Սալահատին Սուլտանէն 'ի
վեր: Զայս լուեալ Հուլաու Ղանին գնաց
'ի վերայ Երուսաղէմ քաղաքին և էտռ զնա.
և ինքն մաաւ 'ի սուրբ Յարութիւնն, և երկիր
եղադ սրբոյ Գերեզմանին. և թողեալ զզօրքն
'ի տեղն, և ինքն դարձաւ խաղաղութեամբ
յաշխարհն որեւելից:

Իսկ Գիթ Բուզայն որ էր գլխաւոր զօրացն Տաթարին՝ հպարտացեալ անցաւ քան զԵրուսաղէմ՝ ի վայր տասն առուր ճանապարհ : Իսկ . . . անիրաւ Մարցին գիտացեալ զանպատրաստ կենալ զօրացն Տաթարին, ապա զօրածաղով լեալ անթիւ բաղժութեամբ եկն ի վերայ Տաթարին, և զբաղումն կատարեաց ի նոցանէ, և զբաղումն փախստական արար, և զբաղումն գերեաց. և դարձեալ ետա զԵրուսաղէմ ըզՀալլէ և զԴըմըշի. և այս եղեւ օգնութեամբ Փռանգ հեծեղոյն. զի դէռ չէին սէր ընդ Տաթարին, և այս այսպէս գործեցու :

Իսկ ընդ աւսւրսս ընդ այսոօրիկ երեւեցաւ աստղ մի վարսաւոր, և ծագեաց նա յառաջ ընդ առաւօտն յառուր շաբաթու ի տօնի Տապանակին. և օր ըստ օրէ ամէր վարս և շառաւեղ աստղին. զի յառաջագոյն ընդ առաւօտն ծագեաց, և ապա փոքր փոքր յամելով անկաւ ի ճաշու ժամն, և անդ ծագէր. և այսպէս զօրն յետ ձգելով հասաւ յերեկոյն, և ի մեծասան ժամու առուրն ծագէր. և շառաւեղք վարսին հասանէր յարեւելից մինչև ի մէջ երկրի. և այնչափ շարացաւ շառաւեղք վարսին, մինչ զի յոյժ ահագին երեւէր ամենայն աշխարհիս. վասն զի ոչ էին տեսեալ այսպիսի զարմանալի նշան ի վերայ երկրի. և այսպէս յաւելլով ի շառաւեղան լայն և ընդարձակ եկաց մինչ ի մուտս Հմերան ամսոյն. և ասորս որպէս ամենայն նոյնպէս սակաւ տակաւ պակասէր օր ըստ օրէ, մինչեւ ամենեւին հասաւ շառաւեղք վարսին և այլ ոչ երեւիւր :

Իսկ Հուլաու Ղանն յորժամ ետես, իմա-
ցաւ առ ժամայն, թէ վասն իմ ծագեաց աստ-
ղըս այն. և անկեալ ՚ի վերայ երեսաց իւրոց
երկիր եպագ. Աստուծոյ, վասն զի յոյժ վա-
խեցաւ յորժամ՝ ոկսաւ պակասիլ աստղին շա-
ռաւեղքն. և ամենայն երկիր իմացաւ զայս, որ
որչափ Հուլաու Ղանին ձին գնաց և երկիր
կալաւ, այնչափ երկայնացաւ շառաւեղք աստ-
ղին: Եւ տպա պակասեաց, զի տարի մի այլ
տպրեցաւ Հուլաու Ղանն, և ասպա պակասեաց
յաշխարհէս. թողեալ յետ իւր երեսուն որ-
դի: Դպրեալ և ՚ի նոյն ամին յորում մեռաւ
Հուլաու Ղանն, մեռաւ և բարի կին նորա
Տաւփուս խաթունն, և յոյժ տրամուլթիւն եղև
ամենայն քրիստոնէից մահ նոցա:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Մահ կոստանդին իշխանի Հօր Թագաւորին Հա-
յոց Հեթմոյ: Յաշորդէ զՀուլաուուն Աբացան
որդի երբ: Մեռանի Տ. կոստանդին կաթուղի-
կոսն Հայոց: Յարձուկում փնտախտալայ Սուլ-
տանին Եգիպտոսի ՚ի վերայ Հեթմոյ. գերու-
թիւն Լեւոնի տրքաջարգւոյն Հայոց, ցաւ եւ
հեծութիւն Հեթմոյ ընդ կորուստ որդւոցն:

Յաւուրս յայսոսիկ փոխեցաւ մահուամբ
՚ի Քրիստոս Թագաւորահայրն Հայոց պարոն
կոստանդինն ալեւորեալ և լի աւուրբք. և ե-
թող սուգ մեծ բարեպաշտ Թագաւորին Հեթ-
մոյս, այլ մոռորդւոցն և աշխարհիս Հայոց վա-

որն զի պարսն կոտորնդինն էր պատճառ շինու-
թեան աշխարհիս Հայոց . և հաստատութեան
Թագաւորութեան որդւոյ իւրոյ Հեթմոյ . վասն
որոյ կանգնեալ քրիստոսապետակ Թագաւորն Հե-
թում, և մեծաւ պատուով Թաղեաց զՊարսն
հայրն իւր . որոյ Քրիստոս Աստուած փառա-
ւորեացէ զհոգի նորաւ, և որոց իշխանացն մաս-
նակից արաոցէ յիւր արքայութեանն :

Իսկ զկնի. Հուլաւոյն մահուանն յետ ամբ
միոյ արարին մեծ խուռութայ, և եգին զԱբա-
ղանն Ղան, զաւագ որդի Հուլաւունին . և էր
Աբողանն բարի տեսլեամբ և գեղեցիկ հաստ,
կաւ 'ի մէջ երեսուն եղբարց իւրոց . և յաւու-
րըս զանութեան նորա էր առատութիւն ամե-
նայն իրաց ընդ ամենայն երկիր :

Իսկ ընդ աւուրսս ընդ այսոսիկ փոխեցաւ
'ի Քրիստոս սուրբ և անբիծ հայրապետն Հայոց
տէր կոտորնդինն բարի անուամբ և կատարեալ
ծերութեամբ . որոյ անօթիւք նորա տացէ Քը-
րիստոս խաղաղութիւն երկրագագուաց անուան
իւրոյ : Եւ զքարետէր հոգի նորա և զփրոզ ուղ-
ղափառութեան հաւատոյ, և ամենայն կարգաց
Եկեղեցւոյ իւր որոց Հայրապետացն պակա-
կից արաոցէ, լսելով զձայնն որ առէ . « բարի ծա-
ռայ և հաւատարիմ, եկ մոլտ յուրախութիւն
տեառն քո 'ի կեանսն յաւիտենիցոյ :

Իսկ բան իմաստնոյն աստ կատարեցաւ, որ
ասէ . « 'ի պակասել բարեացն և բարերարացն,
առաւելլուն ուխք շարութեանն » : Որպէս և
առ. մեզ կատարեցաւ : Զի անօրէն և կատա-

դի Սուլտանն Մարայ եկն բազում զօրօք 'ի
Դմբշխ, և անտի յուզարկեալ գետապանս առ-
թագաւորն Հայոց վասն սիւնուի ինչ, զի խըն-
դրէր 'ի Թագաւորն, և Թագաւորն Հայոց ոչ
տայր. այդ պատուիրէր բանս նախատանայ. . .
Ծառայ ասելով նմայ, այսպիսի պատճառաւ :
Յորժամ Տաթարն զՊաղտատ ետա, յախժա-
մըն էին երկու ծառայք Սուլտանին Մարայ 'ի
Պաղտատ. անուն միոյն Փնտուխտար, և միոյն
Սղուր. իսկ յորժամ իմացան թէ ետա Տաթա-
րըն զՊաղտատ, առեալ երկու ձի փախեան գէմ
եգեալ գնալ 'ի Մար : Իսկ Տաթարն տեսեալ
զփախուստն նոցա, գնացին 'ի վերայ նոցա ձիա-
թողք. իսկ Փնտուխտարն եր մօրուօք և ու-
նէր մէջում ձի : և Սղուրն եր աղայ, և ձին տ-
ղէկ. երբ իմացան թէ հասանել կամի Տաթա-
րըն և զերկուսն ըմբռնել, Սղուրն իջեալ 'ի
տաճիկ ձիոյն, ետ 'ի Փնտուխտարն. և ինքն ե-
լաւ 'ի վատ ձին. և ասոց Փնտուխտարին թէ
դու ել 'ի յաղէկ ձիդ և փախիր. ես աղայ եմ
թէ զիս բռնեն, տարնեն ոչ, այլ տանին ծա-
ռայ. յայն ժամն զինչ 'ի քեզ ճար ընի զիս
գնեա. և առ ժամայն հասան Տաթարնին և ըմ-
բռնեցին զՍղուրն, և տարան ծառայ : և ըզ-
Փնտուխտարն ոչ կարացին ըմբռնել, զի ձին աղ-
նիւ եր, փախեաւ և գնաց 'ի Մար. և 'ի գնալն
նորա 'ի Մար մեռաւ Սուլտանն Մարայ, և եգին
զՓնտուխտարն Սուլտան Մարայ : Զայն լուեալ
Հայոց Թագաւորին. . . Ծառայ ասէր նմա.
և ոչ առնէր սէր. այլ կայր ընդգէմ նմա տն.

սեր և անհնազանդ , գիտելով զպարսն հաքն
իւր կենդանի , և կամ զիւր իշխանսն միամիտ ։

Եւ գիտացեալ Յուշտանին զմիտս Թագաւորին
Հայոց , յուղարկեաց քաղում հեծեալս
'ի վերայ աշխարհիս Հայոց ընդ ճանապարհն
Մառոյ , և ինքն գնաց նստաւ 'ի Խաբիէ . և
պատուիրեաց զօրացն թէ կարեն մնանել յէր-
կիրն անինայ կոտորել զքրիստոնեայսն և քա-
կել զեկեղեցիսն և այրել զշինութիւնս քաղա-
քաց և գեղից . և կալ յերկիրս զաւուրս հնդե-
տասան . և գերել զկանայս և զաղայս քրիստո-
նէից , զոր և արարին իսկ ։

Իսկ Թագաւորն Հայոց իրրեւ գիտաց ըզ-
գալ Թուրքին 'ի վերայ երկրի իւրոյ , յանժամ
ժողովեաց զզօրս իւր . և ետ 'ի ձեռս Թագա-
ժառանգ որդւոց իւրոց Պարոն Լեւոնի և Թու-
րոսին , և ինքն գնաց սակաւ մի զօրք աւ Տա-
թարն որ կայր իջեալ 'ի մէջ Յալաւին և Կոլը-
տնոյ , և անգ յամեալ աւուրս ինչ ոչ գիտելով
զերպառակութիւն զօրաց իւրոց , և մինչ հոգաց
առ գլխաւորս Տաթարին գալ և օգնել զօրաց
նորայ . և ինքն երեկ երկու աւուրք յառաջ , ա-
պա լսեաց զգալն Թուրքին և զքեկամն զօրացն
երկմոից . որ ետուն զԹագաժառանգ որդիսն
իւր 'ի ձեռս անօրէն գայլոցն և ինքեանք փա-
խեան յամուրս իւրեանց . զի զգեղեցիկ որդի
Թագաւորին զՊարոն Թարոս 'ի պատերազմին
որովաղիւղ արարին յիւրում ելիվարին . զՊա-
րոն Լեւոն ըմբռնեալ քաղում զօրք Թաւրջոցն
և տարան ծառայ 'ի Մար ։

Եւ զայս լուեալ մեծախելք, Թագաւորն
 Հեթում, բեկաւ սիրան 'ի կարի և յանհնարին
 տրտմութենէն որ յանկարծահաս գիպեցաւ . և
 ոչ կարէր կանգնել 'ի սիրտ իւր . մինչ եկն 'ի
 սուրբ և 'ի գերահռչակ ուխտն միանձնաց 'ի
 Սկսեց անսրատաւ և աստ մի թարեալ սակաւ
 մի 'ի միեղէն եղբարց սուրբ Ուխտիս կեցեալ
 աւուրս ինչ : մինչ ելաւ Թուրքն յերկրէս . զի
 անորէն զօրք Թուրքին զամեն պատուիրեսլան
 'ի Սուլտանէն արարին . զԱհա քաղաքն այլեւ
 ցին որ է նստոց Թագաւորին Հայոց . և ընդ
 գովելի մեծ եկեղեցին որ 'ի մէջ Սայ նիսաւ
 ձգեալ այրեցին, և շիրիմս Թագաւորացն քակե-
 ցին . և զբազու մն կոտորեցին 'ի քրիստոնէից և
 զբազումս գերեցին 'ի յերկրէն և 'ի գեղօրէիցն :

Եւ ապա յետ աւուրց ինչ գնաց զօրք Թուր-
 քին բազում գանձիւք և աւարաւ յաշխարհն
 իւրեանց , Թողեալ զաշխարհս Հայոց կիսաւեր-
 իսկ ուրք առին զպարոն Լեւոն և գիտացին թէ
 ուրոյդ որդին է Թագաւորին, տարան ուրախու-
 թեամբ առ Սուլտանն . և տեօեալ Սուլտանն ու-
 րախացաւ . բայց ընդ պարոն Թորոսի սպանուին
 յոյժ տրտմեցաւ, և յոյժ բարկացաւ սպանողա-
 ցն, և սպանողքն ասացին թէ մեք ոչ գիտացաք
 թէ որդի Թագաւորին է . զի զբազումս եօպան
 'ի մեզանէ , և զբազումս խոցեաց , ապա յետոյ
 մեք ջան 'ի վերայ եդեալ սպանաք զնա :

Յետ այսորիկ խօսեցաւ Սուլտանն ընդ Լե-
 ւոնի և ասէ . քո հայրն ինձ ծառայ ասէր , և
 ոչ տունէր սէր . ծառայ այժմ ես եմ թէ գու-

զայս և այլ բազում բանս խրոխտանօք խօսէր ընդ Թագաւորի որդւոցն, և ապա յետոյ յոյժ մեծարանօք պատուեալ և ոիրեալ և ասոցեալ բանս միսիթարականս չփոխել ոչ ինչ, այլ կալ ուրախութեամբ աւուրս ինչ. և ապա գարձօցանել զնա առ հայրն իւր Թագաւորն Հայոց. և զայս ասացեալ Փնտուխտար Սուլտանին առ ապքեաց զպարոն Լեւոն 'ի Մոր :

Իսկ բարեպաշտ Թագաւորն Հեթում առ ոչինչ համարեալ զայս ամենայն տնց աղետից առ ժամանակ մի վասն նեհագաւորու և երկմիտ իշխանացն, շահելով զքարս նոցա ուրախութեամբ սրտի, առ իւր ունեւելով զայլ մանր ռւստերսն և զգետերոն միսիթարէր 'ի նոցանէ սուտ միսիթարութեամբ. վասն շահելոյ զքարս իշխանացն և գիտեալոյ զխորամանկ միտան նոցա սիրով. զի որ գրէր գիր յիշխանացն վասն պակասութեան որդւոցն. և սեւօք կապէր և առ Թագաւորն առաքէր. Թագաւորն գրէր պատասխանի և կարմիր կապեալ 'ի Թուզլթնայնպէս առաքէր. և զայս ըզուն և ձեռքն միայն գործէին և շարժէին, բայց զոիրտն ինքն և Աստուած միայն գիտէին, թէ որպիսի կրակով լցեալ էր. զի ոչ տեսանէր զայնպիսի գեղեցեկ պատկեր և զձագկալից որդիսն իւր, առաջի իւր ոչ երեկոյ և ոչ 'ի վաղիւն և ոչ 'ի ժամ ճաշուն յուտել և յըմպել. և ընդ միտ անեալ զանմիթար աղէտս գեղեցիկ որդւոցն, զԹորոսի գեղեցիկ պատկերն և զվայելուչ հասակն, որ 'ի սրայ բաժանեցաւ յանողորմ և յարիւնարբու

անօրինացն, նշնայեալ և զԼեւոնի ահիւ և ան-
գոհիւ լինելն 'ի մէջ այլազգեացն 'ի ծառայու-
թիւն. զայս ամենայն զմտաւ ածեալ բարեպաշտ
Թագաւորն Հայոց՝ ոչրէր անհնարին կրսկով և
գալարեր աղիքն յաղագս սիրոյ որդւոցն որ ոչ
տեսանէր . և Թաւալէր ընդ երկիր անմիտութար
սգով . բաց գաղտ և 'ի ծածուկ . զի մի դիտա-
ցեն նախանձոտ և տիրապան իշխանքն և ու-
րախացին ընդ արտմութիւն Թագաւորին Եւ-
այս գործ դործեցաւ յաւուրս յամառնային յե-
ղոնակին յետին ամսեանն , 'ի տօնի սրբոյ Առ-
տուածածնին :

Եւ Թագաւորն Հեթում համբեր տուեալ
կրակով քեալ սրտին և եկաց մինչեւ 'ի տօն սրբ
Առաքելոցն ծածկելով զարտմութիւն իւր յաներ-
կեղ իշխանացն և ապա հրամայեաց կոչել զամե-
նայն իշխանն զոր 'ի հեռի և զոր 'ի մօտ . վասն
պատճառի ջուր օրհնելոյ 'ի քաղաքն Մոխաւ ժո-
ղովեցան ամենայն իշխանքն որք կային ընդ Թա-
գաւորութեամբ նորա 'ի քաղաքն Մոխա : Եւ
յորժամ գիտաց Թագաւորն զգալըստ ամե-
նայն իշխանացն , ապա հրամայեաց գալ առաջի
իւր և նստել . և յորժամ ամենն եկին և նստան ,
հրամայեաց սպասաւորացն Թագաւորն թէ ոչ
են պակաս՝ կոչեցէք . և նսրա ասացին . սուրբ
Թագաւոր , ամենն այս են , որ քեզ առաջի կան .
և Թագաւորն ստիպէր կոչել զպակաս իշխանսն ,
և զպարոնայսն . իսկ սպասաւորք Թագաւորին
ոչ կարէին իմանալ զմիտս Թագաւորին . ապա
իշխանքն ասացին ջրԹագաւորն . թէ զոր դուք

հրամայեալ էք և կոշեալ, ամենն տատ է և չե
ոք պակաս :

Իսկ Թագաւորն զայրագին արտիւ հոցեցեալ
յայուկոյս և յայնկոյս, և ապա հրամայեաց կի-
սաձայն և արտասուալից օչօք, Թէ երբ ամե-
նրն աստ են, ապա մէր են Լեւոն և Թորոսն :
յոյնժամն սկսան իշխանքն անմխիթար և ծա-
նրը ոգով ծեծել զիւրեանց գլուխս և վոյ և ե-
ղուկ ասել. յիշելով զգեղեցիկ յոգիս Թագաւո-
րին իւրեանց զմիւսն 'ի ծառայութիւն 'ի մէջ
այլազգեաց, և զմիւսն արախողխող եղեալ 'ի ձե-
ռաց անօրինաց, և այնպիսի ազի և ողորմ արտա-
սուօք լացին ոչ միայն իշխանքն այլ և քահանայք
և վարդապետք եկեղեցւոյ յերգ արկեալ զծղան
Երեմիայ մարգարէին ոյր ասէ : « տայր զգլուխս
իմ շտեմարանն ջուրց, և զաչս իմ աղբիւրս ար-
տասուաց : զինստեալ լայի զգեկումն Ժողովբո-
ղեան իմոյ, Եւ այսպէս վարդապետքն և քահա-
նայք և իշխանքն լային, և ոչ ոք կայր 'ի մէջ
նոցա որ մխիթարէր զնոսաւայլ կային տարակու-
սեալ 'ի ծանր սուգն բեկեալ արտիւք :

Իսկ մեծախելք և մեծահոգի Թագաւորն
Հէթում, ինքն յիջեան կանգնեաց զբեկեալ
զտրտմեալ սիրտն իւր, և ապա խօսեցաւ բա-
նրո մխիթարականս 'ի սիրտս իշխանացն և քա-
հանայիցն և վարդապետացն, այսպէս ասելով.
գիտէք ամեն իշխանքդ և վարդապետքդ և քա-
հանայքդ. որ վարդանանդն պատերազմն վստն
քրիստոնէից եղեւ, և այսչափ բաղմութիւն հե-
ծելոցն վստն քրիստոնէից նահատակեցան և եր-

կնաւոր պատկացն արժանի եղեն . նոյնպէս և որդիս իմ Թորոս վասն քրիստոնէից պատերազմնցաւ և վասն քրիստոնէից նահապտակեցաւ . և խառնեցաւ 'ի դունդս որբոց Վարդանանցն . և նոցին պատկացն արժանի եղել : Զնա այլ մի լայք, այլ երանեցեք զնա, զի ոիրեաց զնա Քրիստոս , և իւր սրբոցն պատկացն արժանի արար . եւ զարիւն նորա ընդ արեան Մարտիրոսացն խառնեաց ժառանգելով ընդ նոսա զերկնից արքայութիւնն որ 'ի Քրիստոս Յիսուս :

Իսկ Լեւոն երեց որդիս իմ որ է 'ի Ծառայութիւն 'ի մէջ աշխղագեացն . ինձ լաւ է Լեւոն 'ի Ծառայութիւն , և Թորոս իւր արեամբն 'ի քրիստոնէից սպանած . քան ես այս ամեն երկրիս և ձեւ արեանդ , և խղճիդ տիրացած . վասն զի դուք ոչ գիտէիք թէ այս ցեղ չէր հաճ գիպել : Ինչ կայր Հայոց երկրիս տառաջի : Զայս և այլ բազում բանս մխիթարականս խօսեցաւ Թագաւորն և դադարեցոյց զիշխանան 'ի լազոյ և 'ի սոգոյ : Իսկ բաբեմիտ և բարեկամ իշխանք Թագաւորին նա և քահանայք և վարդապետք և եպիսկոպոսք որ էին ժողովեալք առ Թագաւորն վասն տունի որբոյ Յայսմուծեան , և մխիթարեցան 'ի Թագաւորէն վասն ուղոյ Թագաւորորդեացն . նոյն և նոքա խօսեցան մըխիթարական բանս բազումս և կանգնեցին ըզսիրա Թագաւորին , և արարին զտուն որբոյ Յայսմուծեան 'ի միասին ուրախութեամբ մխիթարելով զԹագաւորն : Իսկ Թագաւորն ոչ կարէր դադարեցուցանել զսիրտն 'ի Թառանջեոյ և

յողաց հանելոյ վասն Լեւոնի որդւոյ իւրոյ որ
էր 'ի Մար ծառայ . և ոչ գտանէր հնարս : Թէ
որպիսի հնարիւք կարէ զերծուցանել զնա :
Եւ ապա դարձեալ կոչեաց զիշխանոն առաջի
իւր Թագաւորն . և եհարց զնասա . Թէ որով հը-
նարիւք կարէ հոգալ վասն աղաւտեցոյ Լեւոնի
որդւոյ իւրոյ :

Իսկ իշխանքն յանգետս եղեալ մեղադրե-
ցին Թագաւորին և ասացին , Թէ Շիհն ինչ
գտանէ միզ , որ գու վստն Շիհայ զքս որդիքն
կորուսեր , և զմեզ նոցա իղձին տիրացուցեր .
այն լաւ չէր Թէ այն մին գեղն մեր չէր լիալ .
քան մեք ամեն աշխարհի զոյց և ծաղը եղաք
իւր Թագաւորն հրամայեաց իշխանացն լռել
յանոգուա խօսիցն , և լռել 'ի նմանէ զոր ինչ
պատուիրեալ էին նմա 'ի ծածուկ Հայոց իշխան-
քն որ կային 'ի գուռն Ղալազայ Ղանին . զի
ընդ աւուրսն ընդ անսոսիկ էին տաճիկ ամի-
րայք հոգացողք և բզեաշխք (1) Ղանին , բարե-
կամ Մորցւոյն 'ի ծածուկ . և չարակամ Թագաւո-
րին Հայոց , և ամենայն քրիստոնէից . և Տաճիկ
ամիրայքն և հոգցողանին գրեալ էին առ Սուլ-
տանն Մս ալ 'ի ծածուկ . Թէ ջանացիր որ սի-
րով մէկ գեւզ Թափես 'ի Հայոց Թագաւորէն ,
և այն նմա կորստեան և իւր երկրին հերիք է
և բաւական , մեք ասեմք և հոգամք առ Ղա-
նըն որ զՀայոց Թագաւորդ իւր ամեն երկրու
վն աղի բռնէ և հեծեալ յղարկէ և կոտորէ
ղամենն :

(1) Յօդոսն Բեդիքչիք :

Իսկ բարեպաշտ Թագաւորն Հայոց զայս ա-
մենն գիտացեալ էր յառաջագոյն և լուեալ 'ի
ձեռն ծածուկ գրոց Հայոց իշխանացն որ կան
Արեւելքն, և են բարեկամք և յոյժ սիրողք
այս Թագաւորութեանս . զի գրեալ էին Հայոց
իշխանքն առ բարեպաշտ Թագաւորն Հեթում
բանս մխիթարականս վասն որդւոցն և վասն
երկրիս . և 'ի վերջն զայս , թէ ով ոմարք Թա-
գաւոր , բան որ մեք եմք լեւ , լաւ է քեզ նոյժ
որ քո մին որդին վասն քրիստոնէից մեռաւ և
մինն ծառայ գնաց . և այս Տաճիկքս . . . յամօթ
եղան , որ 'ի յայս գաւառս կան , քան քո Թա-
գաւորութիւնդ ամենն անցած և երկիրդ ընդ
մին աւերած և քրիստոնէայքդ կոտորած . վասն
զի այս Տաճիկ . . . յամենայն ժամ առեն ընդ
Ղանս թէ Հայոց Թագաւորն և Մարայ Սուլ-
տանն մի են և մին խօսօք , և մեք Հայոց
իշխանքս երդուեալ եմք Ղանին առաջի , թէ
Տաճկանիդ աւառ են մի աւատար գոցս , և այժմ
զայդ լեւդին և յամօթ եղեն Տաճկանիս , ու Ղա-
նին սիրտն լաւացաւ 'ի հետ քեզ միահետ . ապա
թէ լեալ էր որ խաբեալ էիր և լուր մին գաղտարկ
տուն էր տուեալ , թող թէ Շէն գեւզ որպէս
նա ուզէր յայն ժամս քո Թագաւորութիդ ամեն
անցեալ էր . և մեք յամօթ եղեալ Իսկ յորժամ
զայս ամենայն լեւցին իշխանքն 'ի Թագաւորէն
հիացան ամենն . և մեզայ ասացին Թագաւորին
վասն ոչ գիտելոյ զայս ամենայն պատճառս
բանիս :

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

Քառագնացութիւն Հեթմոյ ընդ փնտուխտար:
Տ. Եակոբք Կաթուցիկոս Հայոց: Դարձ ԼԵՆ-
նի 'ի գերութենէն , ուրախութիւն Հեթմոյ ,
հրաժարումն 'ի թաքաւորելոյ , մենեկեցութիւն
եւ մահ: Մեռանի եւ Դաւիթ արքայ Վրաց:

Եւ ապա յետ այսորիկ հարցեալ խրատ զիշ-
խանն թագաւորն Հայոց առաքեաց գեապան
առ Սուլտանն Մոսկ . իմանալ վասն որդւոյն
իւրոյ ԼԵՆՈՒ . թէ ինչ է կամքն Սուլտանին .
ինչ տայ եւ գնէ զորդին . իսկ Սուլտանն Մոսկ
փնդութատարն թէպէտ էր Տաճիկ , այլ յօժ ա-
ղեկասիրտ էր եւ խոնարհամիտ . զթագաւորու-
դին ԼԵՆՈՒ խիստ աղէկ էր տուել պահեալ կե-
նօք եւ ամենայն իրօք . եւ յօրժամ լուաւ զգե-
պանացն գնալն ուրախացաւ եւ ասաց . թէ պի-
տի որ զԼԵՆՈՒն ամենիք յիւր հոյրն եւ յիւր
թագաւորութիւնն . իմ սիրելի ընկեր կայ առ
Տաթարն Ծառայ . որ ձեր ձեռքք 'ի վեր էի
գալ . եթէ զնա ուղէք 'ի Տաթարէն , ձեզ չխնա-
յեն , զնա բերէք Սղուր է անունն , եւ զԼԵՆՈՒն
տարէք . զայս լուեալ թագաւորն Հայոց 'ի գե-
պանացն , իսկոյն զուգեաց բազում գանձաւ եւ
պատուական ինչս . եւ գնաց յարեւելք առ Ա-
բաղայ Ղանն . եւ ասաց զամենայն գանգառ զոր
արար Մարցին ընդ նա եւ ընդ երկիրն իւր . ա-
տայ եւ զինդիրք Սուլտանին վասն Սղուր Ծառա-
յին , եւ ոչ կարաց թափել առ ժամն բայց եկն

և առաքեաց զեղբոր որդին իւր և ըստ յաջողե-
լոյն Արտուճոյ գնաց և երեւր զՍղոււք ծառայն
յերկիրս :

Իսկ ընդ աւուրսք ընդ այսոսիկ եկն Սուլ-
տանն Մարայ 'ի վերայ Անտաք քաղաքին , և ե-
տա զԱնտաք և քակեաց զնա 'ի հիմանց , և յան-
խնայ կոտորեաց , որ սչ պատմի զինչ արարին
այլազգիքն ընդ հաւատացեալս քրիստոսի : Եւ
յորժամ առաքեաց Թագաւորն առ Սուլտանն
Թէ բերաւ զՍղոււրն , յոյժ ուրախացեալ և բա-
զում ընծայիւք առ ժամայն առ արեաց . զԼե-
ւոն . և սքա զՍղոււրն յուղարկեցին բազում
ընծայիւք : Իսկ 'ի գալն պարոն Լեւոնի յոյժ
ուրախութիւն եղեւ Թագաւորին և իշխանաց
աշխարհիս , նոյն և վանորէիցս և ամենայն քրիս-
տանից որ ընդ ամենայն երկիր :

Իսկ 'ի պակասելն մահուամբ մեծ հայրապե-
տին Հայոց զմի ամ առանց հայրապետի եկաց
աշխարհս Հայոց . զի Թագաւորն կայր 'ի արամու-
թիւն վասն որդւոցն , և այլ ոք ոչ կարէր հոգալ
սուանց Թագաւորին , և ապա հարկեալ Թագա-
ւորն իշխանացն և 'ի վարդապետացն և յեպիս-
կոպոսացն , որ առացին անպատէհ ինեկ զերկիրս
Հայոց առանց հայրապետի և կաթուղիկոսի : Եւ
Թագաւորն հարկեալ արար ժողով մեծ եպիս-
կոպոսաց , քահանայից և վարդապետաց , և ա-
րար ընտրութիւն 'ի մէջ նոցա , և եգիտ այր ըստ
սրտի իւրոյ , յոյժ իմաստուն և առաքինի , հեղ
և խօնարհ որաիւ , և կատարեալ վարդապետ
Յակոբ անուն : Եւ ապա մեծաւ հանգիսիւ որհ-

Ինչ երեստ կոթութեանդ հետ . և նապոյց յԱթոռ Արք-
բոյն Գրիգորի լուսաւորչին . որոյ պահպանեց ըզ-
նա քրիստոս Աստուած սուրբս և անարատ
անբիծ և ուղիղ հաւատով և ուղղափառ խոռ-
տովանութեամբ մինչեւ 'ի խորին ծերութիւնն
հովուել զնոր ժողովարդքս զհաւատացեալքս
Արքայ Երրորդութեանն :

Իսկ յարժամ եկն պարոն Լեւոն ազատեալ
'ի ծառայութենէ առ ժամայն ընդգէմ՝ զնոց
բարեպաշտ և օրհնեալ Թագաւորն Հեթում . և
զամենայն Թագաւորութեան իւրոյ զպարունու-
թիւն ետ 'ի ձեռս որդւոյն պարոն Լեւոնի . և
ինքն միայնաւորեալ սիրէր զվանք և զանապատ .
և յետ աւուրց ինչ յանկարծակի գիպեցաւ
վէրք ինչ 'ի մարմին նորա , և յոյժ նեղէր զնա .
և եր նա 'ի ապտս և յաղօթք հանապաղ . մինչ
զի առնել երեստ զինքն կրօնաւոր և Մակար ա-
նուանեցաւ . և յետ սակաւ աւուրց փոխեցաւ
'ի քրիստոս սուրբ և քրիստոսապսակ բարե-
պաշտ Թագաւորն Հեթում . և Թագեցաւ մեծ
պատուով 'ի սուրբ և 'ի հաշակաւոր մենաս-
տանին որ կոչի Դրազարկ . որոյ Տէր Աստուած
ժառաւարեացէ զհոգի նորա ընդ սուրբ Թագա-
ւորացն և նոցին պսակայն որք արժանի եղեն ,
ընդ նոսին փառօք փառաւորեացէ , և երկնա-
յին օթեւանացն ուր սրբոց կայանք են արժա-
նացուցէ :

Իսկ զկնի մահուան բարեպաշտ Թագաւորին
Հոսոյ . մեռաւ և վրաց Թագաւորն Դաւիթ .
որ և կարծեմ թէ 'ի միում ամսեան գիպեցաւ

մահ նոցա . զի եթն 'ի կենդանութեան իւրեանց
յոյժ սիրելիք և գովելիք 'ի տեո և 'ի գեղեցկու-
թիւն մորմնոյ . նոյն և առաջի երկնաւոր թա-
գաւորին Գրիգորոսի Աստուծոյ մերոյ լինիցին :

ԳԼՈՒԽ ԺԶ .

Ամբաստանութիւն ցթազուգարոյ եւ Խւերտեք,
կաջանաւորի հրամանաւ Արաքայ Ղանին :

Յետ այսորիկ յեօթն Ղանի որդեացն՝ որ
յառաջագոյն գրեցաք զի զերեքն սպանին և եր-
կուսն հնազանդեցան , զմէկն յաղի ծովն 'ի բան-
դի դրին . իոկ մէկն 'ի հնազանդելոցն Ռաքու-
գար անուն՝ յոյժ շատացաւ հեծելով և գան-
ձով սակով ևւ ամենայն ընչիւք . զի երեք
հարիւր ուղտ ևւ հարիւր յիսուն սայլ բզ-
գանմն և զմաշն տանէին թող զլուկս ձիացն
և զհօտիցն որոց թիւ ոչ գոյր . և եր թիւ հե-
ծելոցն քառասուն հազար , անուանիք և յոյժ
պատերազմողք և աներկեղք յամենայն տեղիս .
զի զկարեւան երկրին կոտորէին աւաղակու-
թեամբ պահելով 'ի գիշերի զճանապարհս . և
զամենայն ինչսն առնուին զկարեւանին որ գը-
նային 'ի քաղաքէ 'ի քաղաք . նոյնպէս և զփոքր
գեղորէս 'ի գիշերի ծեծէին և զամենայն ինչս
սջն և զչորքոտանիսն տանէին և զմարդիկն նե-
սով անողորմ խոցէին . նոյնպէս և երթային 'ի
վաներն և զժամարար երէցնին գլխովայր կախե-
ին . և ազ և ունջ խառնեալ ամէին ընդ քիթս

սըն ժամադարացն , ասելով . բերե՛ք գինի ծովին
չափի և միս թարին չափ : Այլ և արարին 'ի բա-
զում' աս զիս . զի զշանն ագին բռնել տային ա-
բեղացն բերանով 'ի վաներն' վասն գինի չու-
նելոյ ողորմելեացն . զի այս էր երգումն նոցա ,
կամ' տալ գինի ըմպելոյ և տանելոյ որչափ ու-
զէին , և կամ այսպէս ըմբռնել զշանն ագին
որպէս գրեցաք :

Եւ այսպէս կաթին յաբեկոծանք վաներն ա-
բեւելից յանասափ գլխաւորէն . և զայս գիտա-
ցեալ իշխանացն Հայոց և Վրաց , գնացին մի-
աբան առ Աբաղա Ղանն , և ընկեցին զսուսե-
րըս իւրեանց առաջի Ղանին և ասացին . կամ'
զԹագուգարն տալ 'ի ձեռս նոցա իւր հեծե-
լովն , կամ' զիւրեանցն կոտորել առաջի իւր , և
ոչ տեսանել զայնպիսի նախատինան , սր առնէին
առ եկեղեցիսն իւրեանց և առ եկեղեցականան .
նոյնպէս և այլ Տաթար զօրքն գանգատեցան ա-
սելԹէ 'ի գուրս զմեզ այլ կու ծեծեն զորք Թա-
գաւգարին , և զմեր ձիանն առնուն , նոյնպէս և
Ղանն գանգատեցաւ առաջի Հայոց և Վրաց
զօրացն , այլ և իւր Տաթար գլխաւորացն և
ասէ . Թագուգարն մեծացաւ և հարստացաւ , և
զմեզ չէ 'ի մահել . և զմեր ասալսն չէ 'ի յառ-
նել . և կամի աւիրել զերկիրս իւր , անասափ
կալովն և իւր հեծելոյն :

Ապա հրամայեալ Աբաղա Ղանն Սիրումա-
նին , որ յառաջն գրեցաք այն որ ոսկի սխն ան-
սւանեցաւ , առնուլ հարիւր հազար հեծեալք
Տաթար . և ժա զնշանն իւր Ղանն 'ի ձեռն Սի-

բամուենն նոյնպէս հրամայեաց Հայոց և Վրաց
զօրացն գնալ իւրեանց ամենայն ուժով 'ի վերայ
Թագուգարին և անխնայ կոտորել զնա, և առ-
նուէլ զամենայն ինչս նորա, և զինքն զԹագու-
գարն կենդանի տանել առ ինքն. և զայս լուեալ
Հայոց և Վրաց զօրացն, յոյժ սւրբացան
վասն ազատելոյ զերկիրն իւրեանց 'ի չարչարա-
նաց Թագուգարին: Ապա կազմեցին զիւրեանց
քաջապէս 'ի գործ պատերազմի. նոյնպէս և
Սիրամուենն որդի Չաւրմաղանին, որ էր յոյժ
օրորդ քրիստոնէից, առեալ զնշան Ղանին հա-
րիւր հազար հեծելօք, և յանկարծակի հասին 'ի
վերայ Թագուգարին և անխնայ կոտորեցին ըզ-
հեծեալս նորա, և առին զամենայն գանձս նո-
րա, և զինքն եւթն հարիւր մարդով և տարան
առ Ղանն: Եւ Ղանն տեսեալ ծաղը արար ըզ-
նա. ետ նմա կին մի, և դանակ մի ծայրն կոտ-
րած, և տասն մարդ պահապան, և յուզարկեաց
զնա 'ի մէջ Աղի ծովուն, որ կայ 'ի Հեր և 'ի
Ջարաւանդ գաւառի. և աստ կատարեցաւ բան
մարգարէին որ ասէ. “ Մարդ 'ի պատուի էր և
ոչ իմացաւ ”:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ .

Յաջորդէ Լեւոն ջհաղթ իւր հաճութեամբ Ա-
բաղայ Ղանի : Ընթացք Լեւոնի առ նեն-
գաւորս յիշխանացն : Յայտնութիւն նշխարաց
մեծին Ներսիսի : Վերջ :

Իսկ պարոն Լեւոն որդի Հայոց Թագաւորին
գնաց առ աջի Աբաղայ Ղանին , և պատմեաց ըզ-
մահ Թագաւորին . և յոյժ սիրեցեալ և պատուեալ
եղև 'ի Ղանէն . և առեալ հրաման վն Թագաւորե-
լոյ 'ի տեղի հօր իւրոյ , ապա դարձաւ և եկն յերկի-
րն իւր , և արար ժողով մեծ իշխանաց , եպիսկո-
պոսաց , քահանայից , վարդապետաց , 'ի մեծ և
'ի հոյակապ և 'ի հռչակաւոր քաղաքն Տարսուս .
կոչեաց և զմեծ եպիսկոպոսապետն Հայոց զՏէր
Յակոբ : Եւ . ապա հրամայեաց ժողովել 'ի մեծ և
'ի փառաւոր սուրբ Եկեղեցին 'ի սուրբ Սոփի .
եւ առնել հսկումն և աղօթք , և օրհնել զինքն
Թագաւոր . ուստի և կատարեցին իսկ կամօք
երկնաւոր Թագաւորին Քրիստոսի . օրհնեցին և
օծին եղովն սրբութեան զԹագաւորորդին Լե-
ւոն՝ Թագաւոր 'ի վերայ ամենայն Հայոց . և եղև
ցնծութիւն և ուրախութիւն մեծ ամենայն աշ-
խարհիս Հայոց . և եղև նոր նորոգումն և նոր
ուրախութիւն ազգին Ռուբինեաց :

Իսկ ինքն արքայածին արքայն Լեւոն , էր
յոյժ խորիմաց և խելօք 'ի մանկութենէ իւր .
մէ , և ճանաչէր զամենայն բարեկամս և զչարս .

կամս իւր, բայց ոչ հաներ 'ի լոյս . այլ կայր լե-
ռեալ մինչ ծնանել այն . որ յղացեալն էր ցաւօք :
Վասն զի 'ի յիշխանաց Թագաւորութեան իւրոյ
կային ոմանք որ Հոռոմ էին ազգաւ , և լքեալ
էին մեծութեամբ գանձու և ամենայն ըս-
տացուածովք , և յետ երկց ամաց Թագա-
ւորութեան նորա խորհեցան չար 'ի վերայ
Թագաւորին . և կամեցան զՀայոց Թագաւո-
րութիւնն ջնջել , և ինքեանք Թագաւորել՝
պեղծ և ուրացող ազգն Հոռոմաց , սուտ քը-
րիստոնեայքն և ասոյգ ֆաղկեգոնիկքն . զի ե-
ղեալ էին 'ի մօի քակել զվանորայքս , և զհա-
ւանեալսն 'ի յաղանդս նոցա պահել . և զոչ հա-
ւանեալսն բառնալ 'ի կենաց : Եւ զի ոչ միայն
ինքեանք էին որ առնէին զոյս , այլ և խաբեալ
էին 'ի վարդապետաց և 'ի քահանայից Հայոց
և յիշխանաց ոմանց երկմտաց , կալ 'ի մի դուա-
նութիւն , և միաբան Նենգել Հայոց : Այլ խը-
նամք արարչին Աստուծոյ ոչ արար անտես զա-
ղօթս ծառայից իւրոց , այլ պահեաց զարքայածին
արքայն Հայոց զԼեւոն իւր ամեն Թագաւո-
րութեամբն հաստատուն և անփորձ 'ի չարեացն
զոր խորհեալ էին . և ինքեանք որ զչարսն էին
խորհեալ անկան 'ի գուրն զոր փորեալ էին . զի
քրիստոսապասկ Թագաւորն Լեւոն իւրով ի-
մաստութեամբն ըմբռնեաց 'ի չարախորհուրդ
մարդկանցն , և եղիտ գրեալ գիր զանուանս
միաբանելոց 'ի չար խորհուրդն յայն , զոր Հայ
և զոր Հոռոմ , և առաքեաց զմիամիտ ազասա-
ւորսն իւր ըմբռնեաց զնոսա . զոմն եսպան , զոմն

եղ 'ի բանտի անգերծանելի , զոմն տարաւ առ Աբաղայ Ղանն յարեւելք , և անդ յաստին հասուցին . և զայլ ամեն թշնամիսն ետուն 'ի ձեռս նորա և հրամայեցին թեպէտ պահել թեպէտ սպանանել :

Եւ այսպէս զօրացեալ և յաղթող գտեալ 'ի վերայ թշնամեաց իւրոց թագաւորն Հայոց Լեւոն օգնութեամբ երկնաւոր թագաւորին Քրիստոսի . որոյ և աղօթիւք ամենայն սրբոց Քրիստոս Աստուած յաղթող պահեսցն զթագաւորութիւնն Լեւոնի Հայոց թագաւորին , բարի զաւակօք իւրովք 'ի վերայ ամենայն թշնամեաց իւրոց , և զկեանս նորա տացն եկեղեցւոյ իւրում Քրիստոս Աստուած ընդ երկայն ժամանակս :

Ընդ այս աւարքս յայտնեցաւ պատուական և տարբ նշխարք մեծին Ներսիսի Հայրապետին Հայոց յիւրեանց հանգստարանին . որոց տուրք աղօթիւք նորա տացն Քրիստոս Աստուած խաղաղութիւն ամենայն աշխարհի , և նմա փառք յաւ իրեանս . ամէն :

Աստարեցաւ պատմութիւն Տաթարիս ցործելոց քաւապուն և չոքք ամաց բայց համարում և ոչ ամենն :

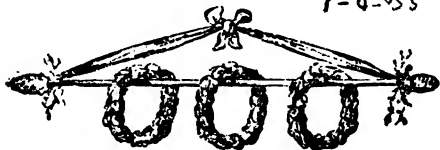

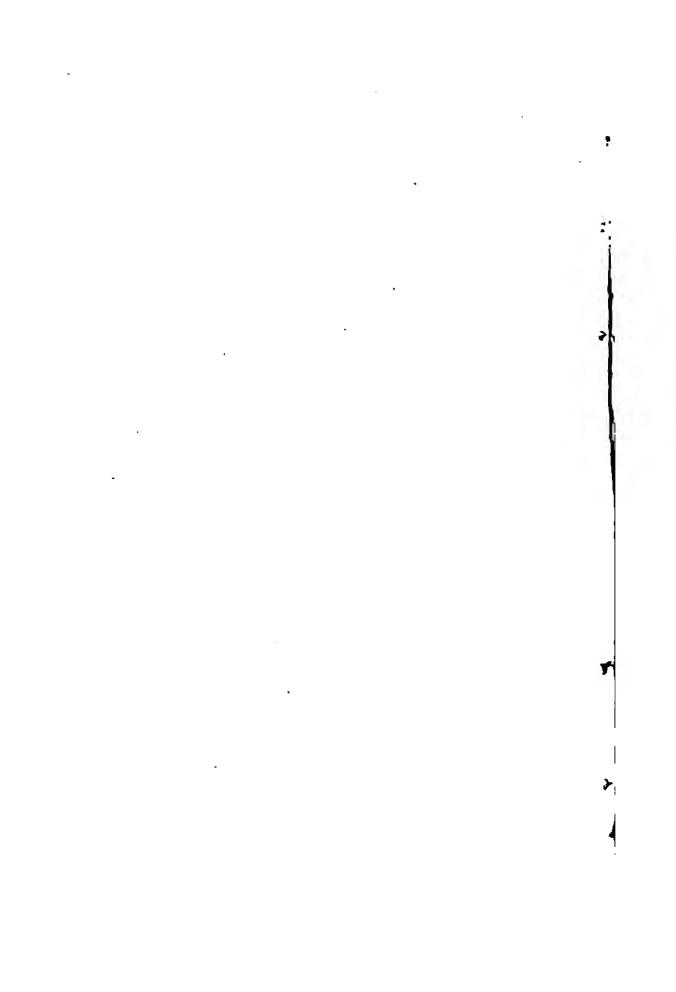
ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԻՍ

Յամի եւթն հարիւրերորդի քսաներորդի թուականութեանս Հայոց (1271) . գրեցաւ աշխարհապատում տառս այս հրամանաւ . սուրբ և փառաւորեալ հօր Ստեփաննոսի Ականց աշնապատիս , այլ և կամակցութեամբ փակակալի սուրբ անապատիս Վարդանայ և ամենայն եղբայրութեանս քահանայից եւ կրօնաւորաց , ձեռամբ տառապեալ գրչի Գրիգորոյ սպասաւորի բանին :

Այդ ազաչեմբ զպատահեալոդ 'ի սմա , որ որ ընթեռնոյք զաշխարհապատում տառս զայտ , յիշեցէք 'ի Քրիստոս զհայրն Ստեփաննոս , և զձնողսն իւր . ընդ նմին և զամենայն եղբայրութիւնս սրբոյ Անապատիս , զքահանայքս և ըղկրօնաւորքս , և զմեղուցեալ գրիչս . զի դուք որ յիշէք զմեզ , յիշեսցէ և զձեզ Քրիստոս Աստուած յողորմութիւն իւր . ամէն :

1-4-955

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

ԵՐՄ

- ԳԼ. Ա. Վասն Աջգին Նետացաց Թի աւա-
տի կամ յորմէ ցեցէ աճեցին եւ
տիրեցին բազում աշխարհաց եւ
գաւառաց : 9
- » Բ. Վասն կեցութեան, կրօնից, օրի-
նաց եւ գլխաւորի նոցա : 11
- » Գ. Առաջին դատերաջմ թաթարաց
ընդ Պարսիկս. ապա ընդ ԱՖ-
ուստն եւ ընդ Վիրո. եւ դի-
մագրութիւն եւ Լրկայնակե-
ցութիւն նոցա : Հոգատակու-
թիւն Հայոց եւ Վրաց : 15
- » Դ. Ասաց գիսաւոր, ցերստին յարձա-
կումն թաթարաց, եւ յետ կա-
ջոն յաւերեցոյ ջաշխարհս եջ-
ւաճեաչս . եւ բաժանումն աշ-
խարհաց 'ի գլխաւորսն : 17
- » Ե. Հարկատուութիւն Իշխանաց
Վրաց եւ Ացուանից . եւ Վա-
ստան զարգացեալ Հայոց : 21
- » Զ. Պատերաջմութիւն տէրաժոբ Բա-
յն . եւ ինչին 'ի կարեայ բացաբ
եւ 'ի Հոսոմսի : 25

- ԳԼ . Է . Խորհուրդ եւ հարկատուութիւն
բարեղացա արքային Հայոց
Հէթմոյ՝ Թաթարաց: 27
- ” Ը . Դարձ եւ Թագաւորութիւն ար-
քայորդւոյն վրաց Դաւթի ՚ի
կաղանաց ջանիւք վարհամայ
հրամանու մեծի Ղանին: 28
- ” Թ . Մահ Չաւրմացունին: Տ . կոստան-
դին կաթուղիկոս Հայոց: Պա-
րոն կոստանդին Թագաւորա-
հայր: Դաւիթ արքայ վրաց
մասնի յիշխանացն իւրոց: Մե-
ռանի վանական վարդապետ: 30
- ” Ժ . Մարախ: Գլխահամար յարեւե-
լոս: Հէթում արքայ Հայոց
գնաց առ Մանկու Ղանն, եւ
մեծարի դատուեց: Եւթն որ-
դիք եւթն Ղանաց: Խուչ ամ-
բարտաւան: Տ . Կոնստանտին
վանահայր Գեքեթնի վանաց
մարտիրոսանայ: Հիւանդանայ
Խուչ. եղևնուգործութիւնք ՚ի
դասնառն սորա: Թաջորդեցց-
իւն: Միցան որդի նորա: 34
- ” ԺԱ . Առումն զացաւանայ եւ գերեւ-
թիւն խոջիփային: Անձնա-
շուր զինի եւ բացաբն Մար-
տիրոսաց: Աջ սուրբ տաւաջե-
լոց Բարգուշիկանի: 39

ԳԼ. ԺԲ. Նստի Ղան Հուշաւուն հը-
րամանաւ Մանկու Ղանին ,
անհնազանդութիւն եւ պատիժ
չորիցն՝ յեւթանց որդւոց եւ-
թն Ղանացն . [կրկին ըմբիշք
եւ ըմբշամարտ : 42

” ԺԳ. Պատերազմունք Հուշաւու Ղա-
նին ՚ի վերայ Հաշթայ, Դա-
մասկոսի եւ Եբուսացեմի, եւ
մահ նորա : 49

” ԺԴ. Մահ կոստանդին իշխանի հօր
Թադաւորին Հաշոց Հեթմոյ:
Յաշորայե ջՀուշաւուն Աբա-
ցա որդի նորա : Մեռանի Տ.
կոստանդին կաթուղիկոս Հա-
շոց: Յարձակումն փնտուխա-
րայ սուշտանին Եգիպտոսի ՚ի
վերայ Հեթմոյ . գերութիւն
Լեւոնի արքայորդւոյն Հաշ-
ոց . ցաւ եւ փեծութիւն Հեթ-
մոյ ընդ կարուստ որդւոցն : 54

” ԺԵ. Բանագնացութիւն Հեթմոյ
ընդ փնտուխաւոր : Տ. Յա-
կոյք կաթուղիկոս Հաշոց :
Դարձ Լեւոնի ՚ի գերութե-
նէն , ուրախութիւն Հեթմոյ,
հրաժարումն ՚ի Թադաւորէն,
մենակեցութիւն եւ մահ : Մե-
ռանի եւ Դաւիթ արքայ
վախոց : 62

ԳԼ. ԺԶ. Ամբաստանութիւն շտապու-
դարայ եւ աւերածք, կաշա-
նուորի հրամանաւ Աբաղայ
Ղանին: 65

” ԺԷ. Յաջորդե լեւոն զհայր իւր
հաճութեամբ Աբաղայ Ղա-
նին: Ընթացք լեւոնի առ նեն-
գաւորս յիշխանացն: Յայտ-
նութիւն նշխարաց մեծին Ներ-
սիսի: Վերջ: 66

Յիշատակարան մասնեիս: 71

